

UNIVERZITA PARDUBICE

Fakulta filozofická

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2020

Tereza Mičiaková

Fakulta filozofická

Helena Malířová jako reportérka v balkánských válkách v letech 1912 a 1913

Bakalářská práce

2020

Tereza Mičiaková

Univerzita Pardubice

Prohlášení:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 12. 08. 2020

Tereza Mičiaková

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mě během psaní bakalářské práce podporovali. Především děkuji vedoucímu práce PhDr. Ivu Říhovi, Ph.D. za jeho připomínky a vstřícný přístup. Speciální poděkování pak patří prof. PhDr. Jaromíru Lindovi, bez kterého by tato práce nikdy nevznikla. A v neposlední řadě bych ráda poděkovala personálu Studijní vědecké knihovny v Hradci Králové a Národní knihovny České republiky za jejich obětavou pomoc při vyhledávání článků.

ANOTACE

Cílem práce je vyhledat neznámé články spisovatelky Heleny Malířové, které v průběhu balkánských válek v letech 1912 a 1913 zasílala z Bělehradu a ze Skopje do českých periodik. Ve zmíněných městech spisovatelka působila především jako dobrovolná ošetřovatelka. Z korespondence Heleny Malířové bylo zjištěno, že svými texty přispívala do *Národních listů*, *Pražských novin*, *Lidových novin*, *Samostatnosti*, *Národní politiky* a *Lumíru*. Práce se na základě nalezených textů pokusí charakterizovat novinářskou tvorbu Malířové ve sledovaném období, a to zejména ve vztahu k jejímu beletristickému dílu s balkánskou tematikou.

KLÍČOVÁ SLOVA

Helena Malířová, balkánské války 1912–1913, Bělehrad, Skopje

TITLE

Helena Malířova as a Reporter in the Balkan Wars During the Years 1912 and 1913

ABSTRACT

Purpose of this thesis is to search for unknown articles that were written by a czech writer Helena Malířová. During the Balkan Wars in 1912 and 1913, Malířová was sending these articles primarily from Belgrade or from Skopje to Bohemian lands, so they could be posted in czech journals. In these cities she was staying during 1912–1913 and she also operated as a volunteer nurse. From her correspondence is evident that she mainly contributed her scripts in *The National Newspaper*, *The Prague's Newspaper*, *The People's Newspaper*, *The Independence*, *National Policy* and *Lumír*. The thesis describes journalistic work of Helena Malířová in the reporting period. These informations are based on her founded scripts, and the reference of balkan topics in her writings are observed from these materials.

KEYWORDS

Helena Malířová, The Balkan Wars 1912–1913, Belgrade, Skopje

ÚVOD	1
HELENA MALÍŘOVÁ: TVORBA A DOBOVÝ KONTEXT	3
1.1 Různé pohledy na tvorbu Heleny Malířové	8
1.2 Díla s balkánskou tematikou	10
1.2.1 Popel a dobové kritiky	11
1.2.2 Srdce nemá stání a Vítězství	13
1.2.3 Deset životů	14
2 BALKÁNSKÉ VÁLKY A ČESKÉ PROSTŘEDÍ	16
2.1 Reakce na balkánské války	17
2.2 Česká periodika a zpravodajové	20
2.2.1 Emanuel Škatula jako reportér	21
2.3 Ženy jako dopisovatelky	23
3 HELENA MALÍŘOVÁ NA BALKÁNĚ	25
3.1 První pobyt – Bělehrad	28
3.2 První pobyt – Skopje	34
3.3 Druhý pobyt – Bělehrad	40
3.4 Třetí pobyt - Bělehrad	43
3.5 Vzpomínky na srbsko-makedonské prostředí v roce 1914	46
3.6 Kalendáře	47
ZÁVĚR	49
SUMMARY	52
PRAMENY	53
LITERATURA	55
PŘÍLOHA - Ukázky publicistických textů Heleny Malířové	58

ÚVOD

Primární cílem práce je zachytit spisovatelku Helenu Malířovou v roli reportérky v balkánských válkách v letech 1912–1913. Malířová na jihu působila v nemocničním prostředí jako dobrovolná ošetrovatelka. Konkrétně pracovala v nemocnicích v Bělehradě a ve Skopji. O jejím pobytu se dozvídáme z výpovědí, jak samotné spisovatelky, tak z výpovědí pamětníků (mezi kterými mimořádně vyniká sestra Heleny Malířové herečka Růžena Nasková). Kromě těchto vzpomínek máme též k dispozici pramen nejdůležitější, tj. osobní korespondenci, kterou Malířová zasílala svým přátelům. Korespondence v tomto ohledu přináší i daleko detailnější škálu informací o jejím pobytu na Balkáně.

Díky těmto dochovaným dopisům, které ve *Slovanském jihu* uveřejnil Jaromír Linda, zjišťujeme, že spisovatelka měla údajně svými texty přispívat do *Národních listů*, *Pražských novin*, *Lidových novin*, *Samostatnosti*, *Národní politiky* a *Lumíru*. Práce si klade za cíl vyhledat neznámé články z období dvou let a zjistit, jakého charakteru dané texty jsou. Kromě zmíněných periodik Malířová v jednom z dopisů píše, že zaslala text také do *Hasičského kalendáře*. Cílem práce je nalézt i článek *Válka a cit: Vzpomínka z Vídně a Srbska* (který by se měl nalézat v kalendáři vojenského charakteru) a báseň *Vardar*. Na všechny zmíněné texty upozornil již výše zmíněný Jaromír Linda.

Na základě nalezených příspěvků a literárního díla Malířové se práce pokusí texty analyzovat a charakterizovat tvorbu spisovatelky v daném období. Texty budou interpretovány na pozadí autorčina beletristického díla, ve kterém se balkánská tematika odráží. Jedná se o knihy *Popel*, *Srdce nemá stání*, *Vítězství* a *Deset životů*. Důležitou součástí mapování života a tvorby Heleny Malířové v tomto období budou také články týkající se přímo vývoje balkánských válek. Především se jedná o příspěvky známějších reportérů, kteří odjíždějí na jih s novinářskou legitimací. Tyto texty dopomohou obecně demonstrovat celkový charakter spisovatelčiných článků.

Zajímavá studie, která se věnuje životu a dílu této spisovatelky, se objevila v knize *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století*. Hana Matysková zde obecně hodnotí články, kterými Malířová přispívala do tisku jak během balkánské války, tak později během angažovanosti v KSČ. Co se týče balkánských příspěvků, Matysková se v pár větách snaží uchopit hlavní téma těchto textů. Zároveň se velmi zjednodušeně snaží články analyzovat v různých obdobích válek. Malířová je podle autorky příznivkyní militarismu, ale během válečného stavu se její texty začínají měnit v antimilitaristické. Nevíme, na jakých základech

Matysková tuto myšlenku uchopovala, ale v průběhu práce zkusíme její hledisko podpořit jasnějšími argumenty.

Balkánské události od osmdesátých let 19. století se v českém prostředí staly dobovým fenoménem. Potyčky znovu rozvířily otázku panslavismu a slovanské vzájemnosti. Nejsilněji na český lid pak zapůsobily především balkánské války v letech 1912 a 1913. V tomto období se zvedla mohutná vlna solidarity s balkánskými Slovany. Na jih bylo vypraveno šest českých lékařských výprav, pořádaly se sbírky pro válkou zasažené prostředí, začaly demonstrace a manifesty, články v tisku zaplnily především informace z Balkánu a jižní tematika neminula ani oblast uměleckou.

Primárním pramenem pro tento nárůst zájmu o Balkán se pro práci stala kniha Ivana Dorovského. Dorovský se výše zmíněné problematice věnoval detailněji především v rámci česko-makedonských vztahů. V některých svých studiích téma rozebírá ale i z hlediska celého balkánského prostoru. Je to právě Dorovský, který se ve svých pracích obrací i na dobové příspěvky z českého tisku. Snaží se též přesněji vymezit nárůst zájmů Čechů (do této problematiky zahrnuje i Slováky) o balkánské události. Mapuje nejenom články čistě politického či hospodářského původu, ale věnuje se tématu i v oblasti vědecké či kulturní.

Hlubšímu rozboru vlivu válek na české prostředí se věnuje také Milada Paulová. Paulová ve své práci zachycuje veřejné reakce, tj. manifestace či demonstrace. Další z odbornic byla například Dana Šlaisová. Její studie se na vliv válek zaměřuje na pozadí hospodářském i kulturním. Za zmínku stojí také kniha *Balkánský sud prachu*, kde se Jiří Svatozar Kupka vyjadřuje k dobrovolnictví Čechů na jihu. Navíc se všechny knihy těchto zmíněných autorů odkazují (ačkoliv převážně pouze sporadicky) i na pobyt Heleny Malířové na Balkáně.

HELENA MALÍŘOVÁ: TVORBA A DOBOVÝ KONTEXT

Helena Malířová se roku 1877 narodila do rodiny spisovatele a úředníka Josefa Noska (1829–1899). Její setrou byla herečka Růžena Nasková (1884–1960), která měla možnost být mezi studentkami prvního dívčího gymnázia Minerva. Helena Malířová vystudovala vyšší dívčí školu. Obě sestry společně navštěvovaly salon Růženy Svobodové (1868–1920), která se pro tvorbu generace spisovatelek na přelomu 19. a 20. století stala vzorem a inspirací. V domě Svobodové měly dívky samozřejmě možnost seznámit se i s kritikem a spisovatelem F. X. Šaldou (1867–1937). Kromě tohoto prostředí navštěvovaly dívky i Dělnickou akademii, která byla spíše místem určeným pro společnost názorově nakloněnou sociální demokracii. Dalším místem kulturních a literárních osobností byla olšanská vila Stanislava Kostky Neumanna (1875–1947). V této společnosti se Malířová seznámila se svým budoucím manželem Janem Malířem (1878–1909).

Nutno podotknout, že byl Malíř vážně nemocný. Již před vztahem s mladou Helenou Noskovou, trpěl tuberkulózou. Kromě této nemoci se u něho objevila i nemoc pohlavního typu, nejspíše syfilis. Z tohoto důvodu nemohla mít spisovatelka děti.¹ Navzdory nepříjemným dopadům, které byly s těmito nemocemi spojeny, uzavírá spisovatelka s Janem Malířem roku 1904 sňatek, což je rok po vydání její prvotiny *Lidská srdce*. S podobnými tématy, která se objevují v této knize, přicházejí i knihy následující: *Křehké květiny* (1907) a *Ženy a děti* (1908). Již v tomto období se u Malířové začínají probouzet emancipační tendence, ačkoliv je manželským svazkem (navíc s těžce nemocným mužem) vázána na život, který jí diktuje dobová morálka. Nezdá se, že by manželství Malířové v této době nevyhovovalo, svému muži je zcela oddaná. Po jeho smrti v roce 1909 se její emancipační názory na ženu začínají daleko rozsáhleji uplatňovat i v každodenní praxi.

Smrt manžela se pro Malířovou stává obdobím opětného sebepoznání. V této rozkolísané životní etapě se začíná více stýkat s Janem Kvapilem, režisérem působícím v Národním divadle. Kvapil si již v roce 1905 vzal na starosti její divadelní prvotinu *Bratrství*. Toto přátelství je stále i na začátku 20. století chápáno jako dobově nepřijatelné. Právě takovéto odmítání a šířící se pomluvy na účet svobodné ženy ve společnosti muže, který není jejím partnerem, kritizuje spisovatelka i ve svých knihách (především v knize *Popel*). Téma stále trvající nerovnosti muže a ženy prochází i jejími knihami s balkánskými motivy, kde přibližuje úděl srbských žen ve společnosti mužů.

¹ KUCHAROVÁ, Jaroslava. *Helena Malířová, typ emancipované spisovatelky*. Disertační práce PdF UK. Pedagogická fakulta UK, 2010, s. 48.

Za svůj první román *Právo na štěstí* (1908) dostává cenu Svatoboru a za finanční obnos, který s tímto oceněním získává, odjíždí na cestu do Paříže. Nejenom návštěva Francie u ní probouzí touhu po nekonečném cestování, které má v první řadě zahnat její neúnosnou samotu. Brzy zjišťuje, že ji stín samoty pronásleduje i při jejích toulkách cizinou.²

Rok 1912 se celkově pro tvorbu Heleny Malířové stává velmi plodným: vycházejí jí dvě povídkové knihy *Jarní polibky* a *Rozkvetlá stráž*. Ve stejném roce vydává i román *Vino* (který je svým tématem velmi blízký hře *Bratrství*). Jejím partnerem se v tomto období stává básník Otakar Theer (1880–1917). Vztah těchto literátů ale nevydrží ani do odjezdu Malířové na Balkán. Na jih se spisovatelka vydává na podzim stejného roku a v roce 1913 se sem v roli dobrovolné ošetřovatelky ještě dvakrát vrací.

Balkán Malířovou inspiruje k napsání knihy *Popel* (1914), která se stává spíše zповědí jejího života. Když se vrací ze svého posledního pobytu na jihu, cestuje přes Vídeň. Ve Vídni se setkává s Kamilem Zemanem (1882–1952), spisovatelem tvořícím pod pseudonymem Ivan Olbracht. Malířová ve Vídni vstupuje do sociálně demokratické strany. K této politické straně měla blízko již během svých návštěv Dělnické akademie (v tomto období ale spíše spisovatelka ještě tíhla k anarchistickému hnutí).³

Na Balkán se Malířová vrací i v průběhu roku 1914, tentokrát v doprovodu svého druha Ivana Olbrachta.⁴ Atentát na následníka trůnu Ferdinanda d'Este zastihne pár právě během jejich balkánského putování. Období první světové války prožívají Malířová s Olbrachtem ve Vídni, ale v roce 1916 dostane Olbracht nabídku práce v *Právu lidu*. Z tohoto důvodu se oba opět přesouvají do rodné Prahy. V poválečných letech se Malířová vrací k balkánským válkám prostřednictvím dvou románů *Srdce nemá stání* (1918) a *Vítězství* (1918). Tyto dvě knihy na sebe úzce navazovaly. V roce 1928 je spisovatelka přepracovala v jeden román pod názvem *Vítězství*.

Po vzniku Československé republiky se Malířová, zklamaná z výsledků sociální demokracie, obrací k levicovějšímu proudu. Společně se Stanislavem Kostkou Neumannem šíří na severozápadě republiky myšlenku komunistických idejí. Právě díky její agitaci zde vznikají komunistické skupinky, které dají impuls ke vzniku KSČ.⁵ V roce 1920 se Malířová s

² Tématu cestování se spisovatelka velmi půvabně věnuje v jednom ze svých balkánských článků (viz kapitola Třetí pobyt – Bělehrad).

³ MATYSKOVÁ, Hana. Helena Malířová (1877–1940). In *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století*. Středočeské muzeum v Rožtokách u Prahy, 2005, s. 259.

⁴ Viz kniha *Deset životů*.

⁵ MATYSKOVÁ, Hana. Helena Malířová (1877–1940). In *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století*. Středočeské muzeum v Rožtokách u Prahy, 2005, s. 259.

Olbrachtem stěhuje k jeho otci, k spisovateli Antalu Staškovi. Ve stejném roce se spisovatelka ilegálně vydává i na cestu do Sovětského svazu.

Hana Matysková ve své studii o Heleně Malířové upozorňuje na fakt, že spisovatelka byla z této cesty (především tedy z poznání reálného Sovětského svazu) zklamaná. Toto rozčarování si sama sobě snažila obhájit tvrzením, že všechny změny potřebují čas. Podle Malířové za stav této země může lidská nedokonalost.⁶

Po vstupu do KSČ se Malířová snaží být politicky aktivní. V roce 1925 se stává šéfredaktorkou *Komunistky*, ženského týdeníku později pojmenovaného jako *Rozsévačka*. Součástí kampaně KSČ se jedním z pilířů stala i ženská emancipace (ačkoliv ve dvacátých letech minulého století jsou pro ženy vytvořeny daleko lepší podmínky, zrovnoprávnění ženy a muže je stále v nedohlednu). Po vzniku KSČ přestoupila spousta žen ze sociálně národní strany do strany komunistické i z tohoto důvodu. Malířová se nejvíce angažovala právě v této oblasti. Kromě již zmíněných časopisů přispívala články ohledně genderového tématu i do časopisu *Komunista*, ve kterém vznikla speciální rubrika *Ženská hlídka*.⁷

V duchu propagace strany se Malířová zaměřuje nejenom na ženské publikum, ale též na děti. Uveřejňuje například své články v prvním komunistickém tisku pro děti *Kohoutek*. V textech odkazuje i na časopis *Rozsévačka* (neboli před rokem 1925 *Komunistka*), který by podle spisovatelky měly číst i maminky malých čtenářů. Pro děti píše i pohádky, povídky a vytváří texty pro dětské besídky. Kvůli časové náročnosti kolem zmíněných aktivit, nemá tolik času na tvorbu vlastní. Ve dvacátých letech vydává například alespoň knihu *Povídky s dobrým koncem* (1923), ale vesměs se její knihy v tomto období začínají upírat na již zmíněné dětské publikum.

Za své veřejně prolašované názory byla Malířová několikrát vězněna. Nejdelší trest za protirepublikové výroky si odpykává ve věznici v Kutné Hoře. Zde je nucena oslavit i své padesáté narozeniny, ke kterým jí zasílá velmi zajímavý dopis Karel Horký. Slova v tomto dopise snad nejlépe charakterizují osobnost spisovatelky i její postoj k aktivní angažovanosti v politice:

„Kdyby válka z Vás udělala bohačku, byla byste úžasnou mecenáškou. Kdyby muži žili ve vykřičených domech, všechny byste je chtěla vysvobodit. Jak taková bohémská, cituplná literární bytost, která viděla chleбенky, krev obvazů a všecku bídu války, by se

⁶ MATYSKOVÁ, Hana. Helena Malířová (1877–1940). In *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století*. Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 2005, s. 260.

⁷ UHROVÁ, Eva. Ženy v KSČ a stávkové hnutí textilních dělnic v Čechách ve 20. letech: Ze stránek komunistického tisku pro ženy. In KÁRNÍK, Zdeněk – Kopeček, Michal (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II*. Praha: Dokořán 2003, s. 27–40.

nezřítla do víru bolševismu a do náruče Ivana Olbrachta! [...] Jsem zdeptán – a přece marno zapírat, mně se stýská po Vašich povídkách, jimiž kdysi jste uměla vnášet tolik jasu do světa uražených a ponížených. Dnes máte k dispozici tučt dělnických listů, tvoříte nové světy, jste organisovanou básnířkou, boříte i sedíc staré řády – ale světu chudých jste byla bližší, když jste uzavírala něžné literární přátelství s tou směšnou dívkou, jež si přála kaštanů. Mně se stýská po slohu Vašeho srdce. Ach, jaký rozdíl mezi slohem srdce a slohem socialistické fráze!" A svůj dopis, ve kterém se Horký snaží Malířové ukázat rozdíl mezi její tvorbou před vstupem do strany, zakončuje oslovením „má milá, poctivě se třepotající muško v pavučině komunistických doktrín."⁸

Bez trestu za své názory se neobešel ani daleko výraznější Ivan Olbracht. Z dopisů z vězení, které zasílal Heleně Malířové, vznikla hubená knížečka nazvaná *Dvě psaní a moták* (1931). Olbracht byl jedním z iniciátorů tzv. Manifestu sedmi. Ten podepsala i Helena Malířová společně s Jaroslavem Seifertem, Josefem Horou, Marií Majerovou, Stanislavem Kostkou Neumannem a Vladislavem Vančurou. Jedná se o rok 1929, kdy se literáti tímto textem vymezili vůči novému bolševickému vedení strany Klementa Gottwalda po V. sjezdu KSČ. Tímto krokem byli všichni výše jmenovaní umělci ze strany vyloučeni. V brožuře *Literatura i politika* (1929) Josef Hora pronesl známou větu o tom, že se „literatura a politika rozcházejí“.⁹

Po vyloučení ze strany se Malířová ve větší míře věnuje protifašistické činnosti. Například se podílí na pomoci německým emigrantům v Československu, vystupuje na schůzích, píše o nově nastupujícím režimu články do novin apod. Před režimem varuje také svými překlady děl, které hitlerovskému fašistickému hnutí nevyhovují. Společně s Ivanem Olbrachtem překládá trilogii antifašisty Josefa Manna *Josef a bratři jeho* (přel. 1934). Dalším podstatným překladem je kniha Wolfganga Langhoffa *Zajatci močálu* (přel. 1936), která podává jedno z prvních svědectví o existenci koncentračních táborů.

V době občanské války ve Španělsku odjíždí Helena Malířová (již nemocná) společně se Zdeňkem Nejedlým (1878–1962) a Františkem Halasem (1901–1949) do Barcelony. V této době už s Ivanem Olbrachtem nežije, spisovatel ve stejném roce jejího odjezdu do Španělska uzavírá sňatek s Jaroslavou Kellerovou. V tomto hektickém období napíše Malířová (kritiky nejlépe hodnocenou) vzpomínkovou knihu *Deset životů*. Ale stupňující se srdeční choroba jí v roce 1939 definitivně upoutá na nemocniční lůžko.

⁸ HORKÝ, Karel. *Výlety do politiky*. Praha: Josef Springer, 1931, s. 270–274.

⁹ MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Dějiny české literatury IV*. Praha: Victoria Publishing, 1995, s. 333.

Během jejího pobytu na klinice vznikají texty adresované doktoru Karlu Bobkovi. Doktor Bobek se snažil zlepšovat i psychický stav své pacientky. Doporučil jí, aby tedy psala texty z nemocničního prostředí. Malířová tyto své postřehy pojala právě jako dopisy zmíněnému doktorovi. Z těchto nemocničních slov pak v roce 1985 vznikla knížka s názvem *Zápisky z nemoci*. Spisovatelka si (podle slov v knize) získala na klinice zvláštní označení: některé mladé pacientky ji nazývaly „babičkou Malířovou“. Tyto texty jsou jiného charakteru, než jsme mohli pozorovat v jiných spisovatelčiných počinech. Autorka v nich začíná rezignovat na vlastní život a svá přesvědčení, ačkoliv ostatním pacientkám dodává touhu žít. Chorobu Malířové prohloubil nejspíše i její rozchod s Ivanem Olbrachtem. Přítomnost jejího bývalého partnera v nemocnici personál ani doktor Bobek nedoporučovali. Jednu z Olbrachtových návštěv popisuje spisovatelka ve svých *Zápisích*:

„Když včera přistupoval ke mně, byl jeho krok, jeho úsměv, jeho hlas, on sám věrně podoben mladému hochu z podzimu roku 13, kdy mě se soudruhy vítal v české hospodě ve Vídni. Ani jsem si neuvědomila, že tenkrát to byl hubený černovlasý bohém a dnes že je to obtloustlý šedivý pán. Jeho široký úsměv a srdečná slova pozdravu – to byl týž úsměv a týž zvuk hlasu jako před 25 lety. Nelhal ani tenkrát ani včera. Nejsem šťastný tvor, že jsem teď zbavena lži, nýbrž i chuti?

Měl radost, že jsem mu psala, měl radost, že je mi lépe, vyptával se na mou nemoc – ‚no, mladí už nejsme,‘ – hezcí také ne, to sice neřekl, ale to si myslel, ani ondulace ho neuchvátila. Jednou – ale jen jednou – se spletl a řekl mi ‚Slávko‘. Dobře, že to bylo dříve, než přišla sestra – ta by možná měla vztek, ale já už jsem klidná i při tom jménu – při jménu jediného člověka, který mě kdy nenáviděl a přál mi smrti.“¹⁰

Dne 17. února roku 1940 své nemoci Helena Malířová podléhá. Její poslední dny na světě líčí kniha *Jak šel život*. Na pohřeb Malířové vzpomínal též v knize *Jeden život* Václav Vacek. Pokud je Vackova výpověď pravdivá, stal se pohřeb Heleny Malířové malým protestem proti okupantům. Poslední rozloučení se spisovatelkou bylo údajně přísně hlídáno příslušníky gestapa. Nad její rakví nesměla být pronesena ani smuteční řeč. Ve chvíli, kdy rakev se spisovatelčíným tělem mizela, promluvila z davu „žena z lidu, dělnice“, která ocenila solidaritu Malířové s chudými a nemocnými, zároveň její jméno spojila se jménem Boženy Němcové. „Tak se stal pohřeb Heleny Malířové demonstrací českého pracujícího lidu proti okupantům přímo v době okupace.“¹¹ Už podle Vackova slovníku, který ve vzpomínkovém

¹⁰ MALÍŘOVÁ, Helena. *Zápisky z nemoci*. Plzeň: Archiv města, 1985, s. 9.

¹¹ VACEK, Václav. Za Helenou Malířovou. In NASKOVÁ, Růžena, PASKOVÁ, Božena (ed.). *Jeden život: Hrst vzpomínek na Helenu Malířovou*. Praha, 1948, s. 58–62.

textu používá, je evidentní, že představa Malířové jako jakési světice a mučednice se v tomto ohledu stává velmi zkreslená. O takovémto způsobu rozloučení se spisovatelkou nejsou známé žádné další prameny, které by mohly pravdivost Vackovy vzpomínky ověřit. Ale ať už to bylo s pohřbem Malířové jakkoliv, jisté je, že spisovatelka neustále nabízela pomoc slabším a vyhledávala prostředky pro lidi v sociální nouzi.

1.1 Různé pohledy na tvorbu Heleny Malířové

Ve své práci, která se v rámci díla a tvorby Malířové věnuje i ženskému psaní na přelomu 19. a 20. století, řadí Jaroslava Kuchařová spisovatelky (resp. způsoby jejich tvorby) podle vzoru anglické literární kritičky Elaine Showalterové do tří skupin: *feminní*, *feministická* a *ženská*.¹² Přičemž do skupiny *feministické* řadí díla spisovatelek přibližně z období 1880–1920. Jsou to ženy, které se snaží vymanit z dobově zažitých stereotypů. Životní postoj, který souvisí i s finanční nezávislostí ženy na muži, názorem na volnou lásku apod., se pak promítá i do tvorby těchto spisovatelek. Literární díla těchto žen jsou z tohoto důvodu často postavena na autobiografických prvcích. Do této skupiny lze zařadit Růženu Svobodovou (1868–1920), Marii Majerovou (1882–1967), Boženu Benešovou (1873–1936) či Zdeňku Háskovou (1878–1946). Všechny jmenované ženy byly blízkými přítelkyněmi Heleny Malířové.

Do této kategorie zapadá tvorba Malířové naprosto jednoznačně. O tom například svědčí i její postoj k manželství. Po smrti svého manžela Jana Malíře se už nikdy neprovdala. Ačkoliv prožívá kratší vztah s Otakarem Theerem či přes dvě dekády trvající soužití s Ivanem Olbrachtem. K odmítnutí oficiálního svazku muže a ženy se hlásí i v knize *Deset životů*. Navíc po smrti Jana Malíře, tedy jejího oficiálního manžela, se spisovatelka nedokáže znovu vejit do role manželky. Setrvat v manželství s těžce nemocným básníkem bylo pro Malířovou jednodušší právě kvůli její neústupné touze pomáhat. Což je jakási zvláštní vlastnost, kterou obdarovává i hrdinky svých románů a povídek. Tento pocit popisuje v knize *Popel*:

„Zatoužila, aby jí neděkovali... Ale pochopila i tolik, že i když jí budou děkovat, bude jim to činit jen radost. Vždyť ten, kdo dobrodiní z lásky prokazuje, i ten, kdo je přijímá, bratři jsou a druh druhu rovni. Vyměňují si pouze tepla svých srdcí.

¹² KUCHAROVÁ, Jaroslava. *Helena Malířová, typ emancipované spisovatelky*. Disertační práce Pdf UK. Pedagogická fakulta UK, 2010, s. 16.

Teplo v srdci... Nikdy nevychládající teplo, nikdy neustávající tlukot, nikdy neumdlévající pozornost k člověku, práce pro druhé, jež není námahou a nesmí být kletbou, odříkání, jež nesmí být obětí, – ale radostí, ale štěstím, ale plným, krásným životem!¹³

K dílu a životu Heleny Malířové máme stále nedostatek kvalitních pramenů. Materiály, které k dispozici jsou, se ve většině případů omezují na povrchová témata a jednoduché škatulkování. Nejčastějším problémem se stává obhajoba spisovatelčina díla její politickou i čistě osobní činností. Autoři příspěvků, vesměs jsou to nejčastěji pamětníci, uznávají, že literární tvorba spisovatelky není nejsilnější, ale snaží se dílo Malířové obhajovat právě jejím osobním a veřejným životem.

V opačném případě se objevují příspěvky, které o spisovatelce mluví jako o nástupkyni Boženy Němcové, což si lze spíše vyložit poúnorovým slovníkem. Spojování Malířové s Němcovou působí velmi kýčovitě a svědčí o neznalosti autorčina díla. V časopise *Vlasta* se v roce 1960 objevil text Zdeňky Neumannové nazvaný *Bojovaly za náš zítřek*. Přičemž slovesem „bojovaly“ se zde míní právě osobnost Boženy Němcové a Heleny Malířové. Ačkoliv zde o Němcové padla všehovšudy pouze jedna věta: „Božena Němcová a Helena Malířová, obě s horoucím statečným srdcem, které nedovedlo jít životem jinak než po boku utiskovaných a bojujících o lepší budoucnost.“¹⁴

I přesto, že je v různých pramenech tato myšlenka stále nastolována, nikdo z pisatelů nedoplňuje hlubší důvod, proč by si čtenář měl spisovatelky spojovat dohromady. Pokud tedy myšlenku spojení těchto žen nechceme úplně zavrhnout, je třeba si nejprve uvědomit, že si spisovatelky jsou blízké zejména tématy svých knih a do jisté míry i životním strádáním ve světě mužů. Ale hodnotíme-li spisovatelky po stránce literární, jednoznačně daleko obratněji vládne perem Božena Němcová. Malířová se totiž ve svých dílech bojí odpoutat od reality a vymýšlet si svůj vlastní fikční svět, ve kterém by mohla dobovou realitu odrážet. Stále se tedy točí kolem stejných či podobných postav i příběhů. Navíc její knihy jsou psány spíše v útržkovitých větách, které často rozděluje do krátkých odstavců.

Daleko rozdílnější složkou se u obou žen stává pohádková tvorba. Ačkoliv v tomto ohledu se zdá býti psaní Malířové daleko nápaditější, její pohádky jsou stavěny na naprosto rozdílném principu než pohádky Němcové. V tvorbě pro děti Malířová v duchu svých idejí (později více levicově orientovaných) rozbíjí stavbu klasických pohádek. Její prvotina v oblasti pohádek se jmenuje *Neviditelné království* (1906). V těchto pohádkách nevíteží bohatí princové, ale obyčejní pracovití muži. Nebo si vypůjčuje již zaběhlé pohádkové děje,

¹³ MALÍŘOVÁ, Helena. *Popel*. Praha: Československý spisovatel 1966, s. 201–202.

¹⁴ NEUMANNOVÁ, Zdeňka. *Bojovaly za náš zítřek*. *Vlasta: list výboru čs. žen*. č. 9, 8. 3. 1960, s. 10.

ve kterých staví do popředí jiné hodnoty. Zajímavým příkladem je její *Šípková Růženka*¹⁵, kterou chudý zachránce nevysvobodí z prokletí, poněvadž nechce probudit staré (zlé) časy, či Popelka v pohádce nazvané *Mánin film*, kterou babička nabádá: „Neplač, Popelko, pláč ti nepomůže, máš to marné. Princ si pro tebe nepřijde, ale z toho si nic nedělej! Jsou ještě onačení ženichové; sousedův Jeník, už si dávno na tebe myslí a ty ho máš taky ráda, nezapírej! Potřebuješ, aby po tobě u královského dvora ohrnovali nos, že jsi ze sprostého rodu? A ti by ohrnovali, to mi věř!“¹⁶ Pohádky Heleny Malířové se tedy snaží plnit převážně funkci didaktickou.

Největším úskalím k poznání života Heleny Malířové se stává kopírování vzpomínek z její povídky *Růže na hrobech* (otištěné v *Jarních rozhovorech*) a ze vzpomínkové knihy Růženy Naskové *Jak šel život* (1942). Všechny tyto životopisy navíc často odbočují k otcí Heleny Malířové. V těchto textech se nejčastěji jméno spisovatele Josefa Noska objevuje v příhodě, při které došlo k záměně díla Noska a Jana Nerudy. Nosek totiž užíval velkého množství pseudonymů. Využíval též iniciály J. N., což byl samozřejmě obvyklý podpis více známějšího Jana Neruda. V *Květech* roku 1865 vyšel text s názvem *Monselice* podepsaný právě J. N. Text byl nesprávně přiřazen k dílu Jana Nerudy, ačkoliv autorem byl právě zmíněný Josef Nosek.

Malířová sice měla značný podíl na rozšíření komunistické myšlenky v Československu, ale nový režim po roce 1948 si s její tvorbou a jejím životem neví rady. Spisovatelka pocházela z buržoazní rodiny, z tohoto důvodu jsou její životopisy často upravovány a zkreslovány. Kupříkladu nikde nepadá zmínka o jejím podpisu pod Manifestem sedmi a následném vyloučení ze strany. I přesto, že byla spisovatelka ve své době daleko populárnější než kupříkladu Marie Majerová (1882–1967), objevují se po roce 1948 o Malířové články pouze sporadicky, většinou se jedná o medailonky k významnějšímu výročí spisovatelky.

1.2 Díla s balkánskou tematikou

Následující stránky se budou věnovat pouze knihám Heleny Malířové, ve kterých se objevuje balkánské prostředí. Tyto díla také slouží k dalším informacím o životě Heleny Malířové na Balkáně. Jedná se o knihy *Popel*, *Srdce nemá stání*, *Vítězství* a *Deset životů*. Kniha *Popel*, která vyšla krátce po návratu Malířové z jihu, se Balkánu věnuje pouze v jedné kapitole, ale stává se klíčovým textem pro celou knihu. Obdobně se spisovatelka jihu věnuje i

¹⁵ MALÍŘOVÁ, Helena. Šípková Růženka. *Tvar*, 1993, roč. 4, č. 51/52, s. 19.

¹⁶ MALÍŘOVÁ, Helena. *Pilná rozsevačka: výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952, s. 49.

ve vzpomínkové knize *Deset životů*, ve které se k tomuto tématu tentokrát vrací celkem ze tří různých hledisek: zkráceně se věnuje pobytu dobrovolné ošetřovatelky v Srbsku a ve Skopji, popisuje další nové poznávání jihu v roce 1914 se svým druhem a dále se k atmosféře válečného Balkánu vrací ve vzpomínkách, které mají zahnat hrdinčiny pocity zbytečnosti. Jedinými knihami, které věnují daleko větší prostor balkánskému prostředí, jsou romány *Srdce nemá stání* a *Vítězství*. Příběhy těchto dvou knih, později spojených v jednu, se převážně odehrávají na jihu.

Navzdory tomu, že se balkánskému tématu Malířová ve svých knihách věnuje málo, stává se tento prostor pro její texty klíčovou složkou. Balkán se v jejích knihách často stává rozhodujícím faktorem. Hrdinky výše zmíněných knih utíkají do tohoto prostoru před pražskou realitou. Ale paradoxně jsou právě na jihu nuceny řešit problémy, které si s sebou do ciziny přivážejí. Balkán je v knihách Heleny Malířové také představován jako místo k přehodnocení životních stanovisek a znovunalezení vlastní identity.

1.2.1 Popel a dobové kritiky

Recenze knihy *Popel*, které byly uveřejněny v nejrůznějších tiskovinách, nejlépe vystihují rozpolcenost v celkovém hodnocení díla Heleny Malířové. Autoři článků se nedokážou odpoutat od soukromého života spisovatelky. Tuto knihu lze vnímat spíše jako útržkovité paměti doby. Opět se na textu podepisuje nejslabší stránka spisovatelčiny tvorby, tj. neucelenost kompozice. Jsou zde vyňaty silné osobní zážitky. Zdá se, že spisovatelka tímto textem potřebovala obhájit svou osobnost. Vesměs vybírá zážitky, které v jejím srdci nejvíce rezonují, a se kterými se potřebuje vnitřně vypořádat. Tento názor lze vyčíst jak v zcela kladně laděných kritikách, tak i v těch záporných.

Hlavní hrdinka Božena se sice bouří proti dobovým konvencím, ale stále nad ní stojí vypravěč, který tyto činy i řeči hrdinky omlouvá. Je to spíše zpověď ze hříchů, které na jednu stranu stojí v popředí jako hrdinství, ve smyslu odvážného chování Boženy, ale zároveň se za ně (a teď by bylo vhodné nemyslet tím románovou postavu, ale spíše se obrátit k vypravěčce) dotyčná osoba stydí. A to je právě nejsilnější prvek knihy: rozkolísanost osobnosti, která se zde objevuje v trojí podobě – rozkolísanost hrdinky Boženy, vypravěče a především spisovatelky. Všechny tyto tři faktory by chtěly bojovat proti společensky zabředlým pravidlům, ale zároveň si nejsou jisti, zda je takovéto řešení situace vyhovující vlastní identitě. Z čehož pak vznikají nevyřešené situace, které se kniha snaží předložit čtenáři. Malířová v *Popelu* tedy neustále couvá sama před sebou.

Kritika, která se na *Popel* objevila v *Naší době*¹⁷, pochází již z období první světové války. Právě z tohoto důvodu se autor článku věnuje knize i v kontextu válečné situace. Autor je k Malířové velmi kritický hlavně z pohledu mravního. Nechápe vypravěčské omlouvání hlavní hrdinky jako rozkolísanost osobnosti, ale líčí ji po stránce mravní zkaženosti ženy. Vypravěč například obhajuje činy hlavní hrdinky jenom proto, aby její jednání nevyznělo jako prostituce. A to je jedna z dalších věcí, která mohla dobového čtenáře pobouřit – přístup Malířové k erotice, ačkoliv se v jejích knihách neobjevují žádné choulostivější scény. Pro dobovou mentalitu bylo stále nepřístupné mluvit veřejně o tzv. volné lásce. Malířová podle autora recenze rozdělila pojem *láska* a *erotika*: „Uvědomila si autorka dostatečně, co vlastně doporučuje a propaguje tímto rozlišováním lásky a erotiky? Rozlišováním lásky, kde promlouvá srdce, a lásky, při níž srdce mlčí? Odpověď: Ne jiná, než že autorka ve své Boženě omlouvá a propaguje vlastně prostituci, lásku prostituční, dovoluje ženě „prostituovati se“. Právo na dobrodružství jedné noci, na lásku bez srdce je vlastně právo na prostituci.“ Dále dodává, že člověk ve válce nepotřebuje knihy, které „stlačují život na nízkou úroveň“.

Pokud budeme pokračovat v recenzích, které byly psány zejména v kontextu morálním, nalezneme ještě jeden zajímavý článek, jehož text byl otištěn v *České revue*.¹⁸ Antonín Veselý zde spisovatelku nedokáže oddělit od dobových reálií, která souvisejí s literární generací Malířové. *Popel* je podle něho nezařaditelné literární dílo, které s sebou nese zpověď doby. Například píše, že „Helena Malířová je zjev, který logicky vyplynul z celkové situace minulého desetiletí a proto, že najde-li dnes někdo v sobě odvahu, aby nad její tvorbou zlomil hůl, musí jeho čin vyplynouti důsledně z odsouzení také ostatního pozadí: tvorby jejích vrstevníků.“ Přičemž jeho generační hodnocení se ještě drobí na hodnocení z hlediska genderového. Dalo by se říci, že *Popel* je pro něho důkazem ženskosti, která se musí otisknout do psaní autora-ženy. A opět v kontextu morálním dochází k závěru, že hrdinka Malířové se dokázala díky pobytu na Balkáně „očistit“ od mravních hříchů po smrti manžela. A právě tento závěr, který pro něho znamená „příchod nové ženy do naší literatury“, je důvod, proč by měla být podle autora recenze kniha *Popel* vhodná pro všechny čtenáře.

V článku v *Ženských listech* je *Popel* konečně vnímán jako kniha, která se zastává práv žen. Autorka recenze se opírá primárně o ostrou ironii, která je v knize všudypřítomná. V tomto případě se jedná ojedinele o text, který se nezabývá morálností příběhu. Je zde více kladen důraz na postavení ženy ve společnosti. Malířová ho v tomto ohledu dává do kontrastu

¹⁷ *Naše doba*, roč. 22, č. 2, str. 161–164.

¹⁸ VESELÝ, Antonín. Romány o cizině. *Česká revue: měsíčník Národní strany svobodomyšlné, věnovaný veřejným otázkám*. roč. 8, č. 2.

například právě s balkánským prostředím, kde je žena stále více podřazena muži. Spisovatelka ale v tomto kontextu dále ironicky píše: „Žena v kulturních zemích – ach ta má všechna práva vedle svých povinností; – nikdo ji neuráží, žije-li po svém jako muž. Ne, nikdo po ní kamenem nehodí. Pravý ráj je v sousedních kulturních říších!“¹⁹

Za zmínku ale jistě stojí, že všechny kritiky (a to nejen v případě románu *Popel*) se opírají o texty Malířové jako o zápis reality, o dobové zápisy. A to především kvůli snadno rozeznatelným postavám jejích románů a povídek. Nelze se tohoto dojmu zbavit ani v době dnešní. Spisovatelka opravdu většinu „zповědí“ opírá o svůj život, převážně se to týká života s manželem Janem Malířem a osobní přeměny samotné spisovatelky po jeho smrti.

Hodnocení (nejenom) knihy *Popel* se tedy nese v duchu převážně spojeného s generační realitou a genderovou stopou; kritika jejího díla nestojí na textu samotném, ale stále se opírá o dobové skutečnosti. Čemuž nelze uniknout snad v žádné recenzi, která se týká Heleny Malířové a jejího psaní. Dále recenze převážně řeší morální hodnotu těchto textů. Co se týče již zmíněné neustálé potřeby upozorňovat na fakt, že většinu textu tvoří inspirace vlastními prožitky. Objevujeme ještě další faktor, který se kritikům nelíbí, totiž ukazování uměleckých kruhů v nepříjemném zrcadle.

Válečnému Balkánu se Malířová v této knize věnovala v povídce *Smilování*. Povídka nese opět silné autobiografické rysy autorky, velmi se shoduje s jejími pobyty na jihu. V tomto textu vypravěč přenáší čtenáře spíše do prostředí válkou postižené Skopje. V průběhu povídky dochází k celkovému přehodnocení života hlavní hrdinky. Postava Boženy i v tomto válečném prostoru totiž po celou dobu textu neustále řeší své problémy. Celkově pak dochází k závěru, že je v pořádku myslet na vlastní nesnáze, které se netýkají širšího okruhu lidí, ale válka jí ukázala problémy daleko podstatnější. Navíc inspirativní se pro Boženu stává zejména chování místních obyvatel v této těžké životní zkoušce.

1.2.2 Srdce nemá stání a Vítězství

Srdce nemá stání a *Vítězství* jsou dva na sebe navazující romány, které se nejvíce z díla Heleny Malířové zabývají balkánským prostředím. Balkán je zde představen jako prostor, kam se utíká před realitou. Právě zde se ale tyto nejbolestivější situace hrdinek daleko lépe vyřeší.

Dvě sestry Renée a Milada se po několika letech setkávají uprostřed válečného střetu. Obě mají stejnou matku, která byla Češka, ale každá má jiného otce. Když maminka umřela,

¹⁹ K. N. *Ženské listy: list věnovaný zájmům českých paní a dívek*. Praha: Vydavatelské družstvo Ženského světa, roč. 42, č. 10, s. 4.

otec Renée si dívku odvezl do své rodné Francie. Renée přijíždí do Bělehradu za svým snoubencem, který je sice Srb, ale společně s dívkou studoval několik let v Paříži. Její snoubenec doktor Ljubomir Nikolić při vypuknutí války dobrovolně odjíždí na pomoc. Renée za ním přijíždí do jeho rodné země, aby ho potěšila. Stále naráží na srbské poměry, jež jsou jiné než ve Francii. Po nedorozumění s Nikolovičovou rodinou se rozhodne být dobrovolnou ošetřovatelkou v bělehradské nemocnici. A právě v této nemocnici se setkává se svojí sestrou Miladou. V postavě Milady lze nejvíce spatřovat autobiografické rysy Heleny Malířové. Milada se dokáže daleko více ztotožnit se srbskými poměry a se srbským temperamentem. Renée před tímto světem utíká Prahy, aby lépe poznala své rodné město, a nachází lásku k místu právě ve „zlaté Praze“.

V kontextu líčení životních útrap těchto dvou hrdinek Malířová píše i o poměrech v Srbsku. Převážně se zaměřuje na tradice srbských pravoslavných Srbů a využívá osobních zážitků a výpovědí domorodců, se kterými se seznámila během svých tří pobytů na Balkáně. Malířová se v knize (a nedělá to ani ve svých článcích) neopírá o politickou ani historickou složku země. Jako zdroj informací využívá pouze obyčejné lidi. Nejsilnějším prvkem knihy má být právě slovanská vzájemnost a kritika nestálých názorů Čechů na Balkán. Češi podle Malířové znají temperament Jihoslovanů pouze z novin. Což je jedna z opakovaných myšlenek v jejích článcích i knihách: nic se nevyrovná vlastnímu prožitku.

Romány *Srdce nemá stání* a *Vítězství* byly později spisovatelkou přepracovány v jeden román s názvem *Vítězství*.²⁰ Z druhého vydání tohoto skloubeného románu *Vítězství* si dovolíme citovat nejčastěji. Většina článků či námětů, které Malířová posílala z Balkánu do českého prostředí, se (samozřejmě v trochu jiných podobách) objevuje právě ve jmenované knize. Navíc se jedná o dílo, ve kterém Malířová věnovala nejrozsáhlejší prostor srbskému a makedonskému prostředí.

1.2.3 Deset životů

Ve vzpomínkové knize *Deset životů* prochází postava Evy Nygrynové deseti různými životními etapami, které jsou velmi autentické s životem Heleny Malířové. Balkánské putování pak líčí v kapitole *Na konec světa*. V této části se spisovatelka věnuje i svému krátkému vztahu s básníkem Milutinem Bojićem, jehož texty překládala do češtiny a nechávala je uveřejňovat v dobovém tisku. Opět se zde objevují podobné příběhy a postavy,

²⁰ Údaje o sloučeném románu z roku 1928 se v pramenech různí. Některé texty uvádějí, že tyto dva romány byly uvedeny pod názvem *Vítězství*, jiné uvádějí titul *Srdce nemá stání* (srov. *Lexikon české literatury, Osobnosti, díla, instituce, M-Ř. Praha, Academia 2000.* a MALÍŘOVÁ, Helena. *Pilná rozsevačka: výbor z díla. Praha, Státní nakladatelství dětské knihy 1952, s. 13.*).

kteřé čtenář mohl pozorovat již v knihách jiných. Malířová zde popisuje i svůj návrat na Balkán, který podniká společně s Ivanem Olbrachtem.

Balkánský prostor se v knize objevuje i v kontextu spisovatelčino nahlížení na manželství. Jak už bylo řečeno výše, Malířová po smrti svého manžel Jana Malíře, již nikdy s žádným ze svých partnerů manželský svazek neuzavřela. Ačkoliv se v jejích textech neustále objevují narážky na emancipaci ženy, podle slov v této knize, musela být pro politicky angažovaného Ivana Olbrachta „vzorovou“ ženou. V textu ho představuje jako Pavla Dobeše:

„Další bod: Pavel Dobeš je sociální demokrat. Eva, jako jeho žena – třeba nezákonná žena, to na věci nic nemění – musí také vstoupit do strany a musí být organizovanou sociální demokratkou. [...] A konečně: Pavel Dobeš je sociální demokrat a strana – ,strana, Evo, je a zůstane vždycky v mém životě na prvním místě. Strana – a pak teprve žena. To mi nebudeš nikdy vyčítat.“²¹

V tomto duchu pokračuje ve vyprávění o soužití se sociální demokratem, později komunistou, kterému musí žena sloužit. Soužití partnerů musí fungovat v duchu jasně rozdělených povinností ženy a muže. Podle těchto každodenních povinností ženy se má poznat, zda je Eva správnou sociální demokratkou. Při tomto retrospektivní pohledu do minulosti si Malířová uvědomuje absurditu tohoto přesvědčení a vkládá mezi tyto situace kritické odstavce. Právě tyto pasáže o dokonalé hospodyně pak míchá se vzpomínkami na srbské prostředí. Při další stereotypní cestě na nákup si začíná představovat vzhled Bělehradu. Začíná vzpomínat na práci v nemocnici naplněné lidmi, kteří její přítomnost potřebovali.²²

Knihá je zhodnocením spisovatelčina života a zároveň představuje vystřízlivění z nejrůznějších přesvědčení Heleny Malířové. Zdá se, že spisovatelka knihou čtenářům nabízí převážně jedinou životní myšlenku, která jí v žádné fázi jejího bytí neopustila, tj. neustálá pomoc druhým.

²¹ MALÍŘOVÁ, Helena. *Deset životů*. Praha: Československý spisovatel, 1974, s. 92.

²² Tamtéž.

2 BALKÁNSKÉ VÁLKY A ČESKÉ PROSTŘEDÍ

Práce se primárně zabývá balkánskou stopou v českém prostředí, ale je třeba ve zkratce shrnout charakter balkánských válek v letech 1912–1913. Malířová sice ve svých článcích a knihách téměř neřeší vývoj válek, ale kvůli jejímu rozdílnému nahlížení na obě války v textech, je potřeba uchopit primární rozdíly těchto sporů. Ke krátkému shrnutí balkánských válek práce využívá převážně knihu *Mezi Vídní a Cařihradem*.

Na přelomu 19. a 20. století vznikalo na Balkánském poloostrově neustálé napětí, které většinou končilo menšími potyčkami. Hlavní sváry vytvářely i další evropské mocnosti, které se do událostí na jihu pletly. Velkými rivaly se v této problematice staly i Rusko a Rakousko-Uhersko. Navíc spor o Makedonii a rozkolísanost národní identity vedl k rozepři i mezi balkánskými národy, nejvýrazněji mezi sebou v tomto případě soupeřilo Srbsko a Bulharsko. Narůstající napětí pak vyústilo v balkánské války.

Rusko v březnu 1912 donutilo Srbsko a Bulharsko, aby mezi sebou uzavřely spojenectví. Postupně pak docházelo k dalším dohodám mezi Srbskem, Bulharskem, Řeckem a Černou Horou (ke spojenectví se nepřidalo Rumunsko). Došlo tedy ke vzniku tzv. Balkánského svazu. Dne 30. září 1912 Balkánský svaz předal turecké vládě požadavky, které nemohla vláda během krátce stanovené lhůty nikdy splnit. Stejného dne již probíhá mobilizace Balkánského svazu. Jako první se do válečného útoku pouští 8. října 1912 Černá Hora.²³ V tomto období již na území Balkánu přijíždějí reportéři z různých koutů světa. V jejich příspěvcích proto neustále čteme, že obyvatelé jiných území čekají na pokyn Černé Hory, aby mohli zahájit další útok. Napětí z neustálého čekání na válku líčí například ve své knize *Válka na Balkáně* Emanuel Škatula, který si všiml, že čím více se blížil válečný stav, tím útočivěji psaly bělehradské noviny.²⁴

Dne 18. října 1912 je již válka oficiálně zahájena. Mezi důležitou bitvu pro srbskou armádu, kterou budeme v této práci zmiňovat, patří krvavá bitva u Kumanova. Boje u Kumanova probíhaly od 22. do 24. října. Právě díky vítězství srbské armády v této bitvě se Srbům otevřela cesta k ovládnutí Skopje. K dobytí (tedy přesněji řečeno k předání) Skopje do srbských rukou došlo 26. října 1912.

Počátkem prosince bylo uzavřeno bulharsko-turecké příměří a 16. prosince 1912 bylo zahájeno mírové jednání v Londýně. Nastalo období klidu zbraní. V Londýně o rozdělení

²³ RYCHLÍK, Jan. *Mezi Vídní a Cařihradem*. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 321–323.

²⁴ ŠKATULA, Emanuel. *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*. Praha: A. Svěcený, 1913, s. 80.

válečné kořisti rozhodovalo převážně Rusko, Německo, Velká Británie, Francie, Rakousko-Uhersko a Itálie. Během tohoto jednání došlo v Cařihradě k mladotureckému převratu. Mladoturecká vláda odmítla řešení mírových jednání a požadavky Balkánského svazu. Z tohoto důvodu je opět 3. února 1913 nastolen válečný stav. V dubnu tohoto roku je Turecko nuceno uzavřít příměří.²⁵ A opět začínají jednání o rozdělení území.

Rozdělení válečné kořisti se balkánským státům nelíbilo. Znovu se otevřela otázka týkající se rozdělení Makedonie. Toto napětí vyústilo ve spojení mezi Srbskem, Řeckem a Černou Horou. Tyto státy se spojily proti Bulharsku, což brzy vedlo k odstartování dalšího válečného stavu. Válka vypukla 6. června 1913 a je často označována jako tzv. mezispojenecká válka. Na stranu proti Bulharsku se dále postavilo Rumunsko a později dokonce i Turecko. Druhá balkánská válka tedy již nebyla bojem, který měl osvobodit Slované z tureckého poddanství.

Válka byla ukončena bukurešťským mírem 10. srpna 1913. Pro Bulharsko to znamenalo ztrátu veškerého území, které získalo během první balkánské války.²⁶

2.1 Reakce na balkánské války

Situace na Balkánském poloostrově se koncem 19. století stává více podstatnou i pro další evropské mocnosti. Pro Čechy tyto okolnosti přestávají být primárně otázkou hospodářskou a politickou, nýbrž se na slovanský jih začínají dívat z hlediska vlastenectví. Ivan Dorovský popisuje čtyři významné balkánské konflikty, které rozvířily vlnu českého slovanofilství, tj. tedy bosensko-hercegovské povstání, rusko-turecká válka, Ilindenské povstání a balkánské války²⁷. Při podrobnějším sledování této problematiky je evidentní, že poslední dvě jmenované situace se do českých periodik a do uměleckého prostředí otiskly nejvýrazněji.

Území balkánských Slovanů se pro Čechy stávala daleko více podstatnými a zajímavými. Do té doby o těchto Slovanech chyběly i ty nejzákladnější informace. Tato otázka pronikala do českého tisku zejména od osmdesátých let 19. století, ačkoliv informace o jihu se pomalu do českých periodik dostávají již v letech třicátých.²⁸ Jihoslovanská tematika se na konci tohoto století stává jedním z hlavních motivů v české literatuře. Zejména se zvyšuje zájem o Makedonii, jejíž existence mezi ostatními balkánskými státy byla nejméně jistá. Jak už bylo řečeno, o území Makedonie mělo zájem nespočet národů. Nejméně

²⁵ RYCHLÍK, Jan. *Mezi Vídni a Cařihradem*. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 324–325.

²⁶ Tamtéž, s. 328–331.

²⁷ DOROVSKÝ, Ivan. *České země a Balkán*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1974, s. 205.

²⁸ DOROVSKÝ, Ivan. Naše poznávání Balkánu koncem minulého století. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická*. 1992, roč. 41, č. C39, s. 81.

probádanou oblastí se stala otázka jazyka Makedonců. Ke klasifikaci jazyka tohoto národa přispělo zejména několik slavistů českého původu.

Klíčovým faktorem se pro spojení sounáležitostí Čechů a balkánských Slovanů stalo cyrilometodějské období což je tradice stojící zejména na jazykovém základě. O období příchodu soluňských bratří se pak tedy vlastenci mohli opírat jako o období, které dávalo hodnotu mateřskému jazyku. Největší úskalí v poznání jihu byla různorodost a nejasnost národního rozdělení na Balkáně.²⁹

Díky vzniku slavistiky v první polovině 19. století získává české prostředí komplexnější nahlížení na balkánské Slovanů. Mezi prvními slavisty byl Josef Dobrovský, který dal oboru zásadní základy. Jeho pokračovatelem a důležitým přispěvatelem do otázky jižních Slovanů byl Pavel Josef Šafařík. Postupně slavisté začínali narážet na vymezení pojmu „národ“, který byl vědci zprvu chápán jako etnické uskupení. Toto uskupení si má být blízké na základě lingvistiky a společných dějin. Právě balkánské prostředí mohlo tento povrchní výklad více prohloubit i zkomplikovat. Ani otázka náboženství nemohla být v této situaci nápomocná. Jižní část Evropy se stala komplikovaným územím, které bylo pod nadvládou osmanské říše, ale zároveň se některé části tohoto území postupně dostávaly pod vládu habsburskou. Navíc národní povědomí byl v této době pojem velmi křehký. Jedinec na území Balkánu čelil tomu, že se sám nedokázal zařadit pod nějaké etnikum, proto na něho neustále útočily vlivy vnější, které se snažily obyvatele daného území přesvědčit o příslušnosti hned k několika národům.³⁰ Pokud šlo o národnostní vymezení v českém prostředí, byla tato otázka daleko jednodušší. Zdá se, že pro Čechy nebyla existence různých národů na Balkáně podstatná, pro jejich zorientování postačil termín „balkánský Slovan“.

Balkánské války a události jim předcházející vnímala česká periodika jako velmi blízká našemu prostředí. Pokud jde o souznění českého národa s národem Srbů, spojují české články nejčastěji úděl Bílé hory a Kosova. Fejeton ze *Samostatnosti* pro Bílou horu používá pojem „české“ Kosovo a české území je zde nazýváno „tureckým“ Balkánem. V článku je české prostředí v kontrastu s činností balkánských Slovanů ironizováno. Podle pisatele je křivda Kosova válečným úderem Srbů smyta.³¹ Podobný postoj zastává i Viktor Dyk, který taktéž upozorňuje na nehybnost událostí v české krajině. Ve svém fejetonu *My a Balkán, či spíše Balkán a my*³² kromě jiného rozlišuje i dva druhy války: „násilnickou“ a „válkou za

²⁹ DOROVSKÝ, Ivan. Naše poznávání Balkánu koncem minulého století. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* 1992, roč. 41, č. C39, s. 81–91.

³⁰ DOROVSKÝ, Ivan. *České země a Balkán*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1974, 35–36.

³¹ V září Balkánu. *Samostatnost*, roč. 11, č. 31, 12. 11. 1912.

³² DYK, Viktor. *My a Balkán, či spíš Balkán a my*. *Samostatnost*, roč. 11, č. 298, 27. 10. 1912.

svobodu“. Druhou formu válečného stavu schvaluje. Na konci svého článku Dyk skepticky dodává, že boj za svobodu bude Čechům trvat dlouho, protože stále stojí „někde vzadu“.

Válka vyvolala vlnu solidarity. Česká periodika přinášela několikrát denně zprávy o finanční či materiální pomoci jihu, někdy se objevovala i jména mecenášů. Je podstatné připomenout, že v této době v habsburské monarchii vypukla zároveň hospodářská krize. I tak se vybral nečekaně vysoký obnos pro válkou zasaženou oblast. Na Balkán zasílali Češi také nejrůznější dary, například ženy šily vatové bundy³³. Některá lázeňská města poskytla své služby pro doléčení balkánských pacientů zadarmo.³⁴ Kromě této pomoci vyjížděli na pomoc válkou postiženému Balkánu i čeští lékaři a dobrovolní ošetřovatelé.

Na pomoc jihu vyrazilo celkem šest českých lékařských misí. První českou expedici na Balkáně byla skupina profesora Rudolfa Jedličky, která působila v Bělehradě. Tato mise odjela již 25. října 1912. O dobrovolnictví ve válečném konfliktu mělo zájem velké množství lidí. Spousta zájemců kvůli omezené kapacitě osob nemohla odjet společně s lékařskými výpravami. S tímto problémem se potýkala i Helena Malířová. Z tohoto důvodu dobrovolníci vyraželi na jih i na vlastní náklady.³⁵

Výjezd na Balkán znamenal pro lékaře také spoustu nepříjemností ze strany habsburské vlády. Lékaři nesměli o Vídni šířit pomluvy. Ani po návratu domů nepřestávali být hlídáni tajnou policií. Studenti působící jako dobrovolníci v Bulharsku byli například vybízeni, aby se vrátili zpět, jinak bude jejich studium ukončeno. Pro lékaře se ale balkánská mise stala též novou zkušeností k rozvoji vědeckých prací.

Balkán byl neustále vnímán jako Orient. Toto přesvědčení ve většině lidí zůstávalo i po znatelnějším poznání této oblasti. Češi sice považovali Slovanů za své bratry, kteří mají s jejich identitou více společného, ale stále je neakceptovali jako evropské národy. I z důvodu jakési přitahující exotičnosti se na přelomu 19. a 20. století stává Balkán fenoménem pro českou tvorbu. Podle Dorovského se tisk snažil svým čtenářům podávat informace o Balkánu „trojího druhu“, tj. o despotismu, o pozici balkánských Slovanů a o jejich kultuře.³⁶ Stoupl též počet emigrací na jih, kam lidé odcházeli za „lepšími“ výdělky. Na nevyužití nerostného bohatství jihu poukazyval i Emanuel Fait, který upozorňoval zejména na kapitálové možnosti Makedonie.³⁷

³³ ŠLAISOVÁ, Dana. *Ohlas první války balkánské 1912–1913 v českém prostředí*, Slovanské historické studie 1, č. 1, 1955, s. 245.

³⁴ KUPKA, Jiří Svetozar. *Balkánský sud prachu*. Český Těšín: Agave, 2003, s. 69.

³⁵ Tamtéž, s. 68

³⁶ DOROVSKÝ, Ivan. Naše poznávání Balkánu koncem minulého století. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Řada historická. 1992, roč. 41, č. C39, s. 90.

³⁷ Tamtéž, 82– 83.

Ještě před vypuknutím první balkánské války, začali Češi prezentovat svůj postoj k válečnému konfliktu. Balkánský střet měl ohraničovat první krůčky k osvobození „malých“ národů nebo alespoň jejich kultur. Probíhaly manifestace, ve kterých se účastníci stavěli proti rakouskouherské politice, jež během balkánského konfliktu zaujala. Manifestace se stávaly čím dál více kontrolovanějšími. Postupně vláda dovolovala obyvatelům pouze oslavy vítězství. Kromě veřejného života se válka začíná rozsáhleji dostávat i do kultury. Básníci opěvují válečné hrdiny. Zvláštním hrdinou se v literatuře stává postava komity, jehož lze připodobnit k postavám českému a slovenskému bližší, tj. k postavě Jánošíka či Nikoly Šuhaje.

Velmi populárním autorem, čerpajícím z balkánských událostí, se ve své době stal Prokop Chocholoušek, který pravidelně svými povídkami přispíval do českých periodik. Ze svých textů pak sestavil knihu s názvem *Jih*. Jeho přístup k balkánské problematice je příznačný i pro spoustu jiných děl českého původu, vymezuje se pouze na vykreslení hrdinských činů balkánských Slovanů.³⁸

Čeští umělci připravili pro slovanské bratry almanach s názvem *Vzpomínáme Vás*, kam přispívali literáti i malíři. Velká část básní uveřejněných v almanachu byla zhudebněna. Oblíbenou písní v době balkánských válek se v českém prostředí stala *Šumí Marica*, jejíž text napsal jeden z balkánských reportérů Jan Rokyta (vlastním jménem Adolf Černý). Tato píseň byla rakouskými úřady zakázána, zákazem si píseň získala své místo na demonstracích a manifestacích.³⁹

2.2 Česká periodika a zpravodajové

Noviny a časopisy využily zájmu čtenářů o problematiku Balkánu. Po vypuknutí balkánské války si zajistily vlastní reportéry, kteří se rozjeli do různých míst jihu. Některá periodika měla válečných zpravodajů i více. Reportér pak skoro každodenně zasílal příspěvky do daných redakcí. V těchto textech přinášel nejenom čerstvé zprávy z bojiště, ale i zprávy o chování místních Slovanů a jejich tradicích. Vybíráme jména novinářů z periodik, do kterých měla podle korespondence přispívat i Helena Malířová.

Do *Národních listů* přispíval Vladimír Sís (1889–1958), který kromě průběžných informací o válce, míval i prostor v nedělní příloze novin, kam byly umístovány další příběhy a reportáže pod názvem *Obrázky z balkánské války*. Do zmíněné rubriky přispíval i Čeněk Slepánek (1878–1944), který mimochodem zasílal fejetony i ze Skopje roku 1912, tj. ve

³⁸ DOROVSKÝ, Ivan. *České země a Balkán*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1974, s. 46.

³⁹ ŠLAISOVÁ, Dana. Ohlas první války balkánské 1912–1913 v českém prostředí. *Slovanské historické studie* 1, č. 1 (1955), s. 261.

stejném období, kdy ve městě působila spisovatelka Helena Malířová. Ve Skopji byl v této době přítomný i zpravodaj Rudolf Těsnohlídek, ten na Balkáně působil pod záštitou *Lidových novin*. Na území Bulharska pak *Lidové noviny* měly Huga Vavrise. *Národní politika* na jih vyslala například Jana Hejreta nebo Jaroslava Krejčíka.

Jména zmíněných autorů plní stránky periodik nejčastěji. V práci budeme dále nejčastěji z reportérů citovat Josefa Jana Svátka, který připravoval své texty pro *Pražské noviny*, a také se často budeme obracet na příspěvky Emanuela Škatuly. Většinou se zpravodajové zdržovali na jednom vymezeném území, někteří z nich stihli za období (zejména prvního období válečného stavu) své novinářské působení rozšířit i o daleko větší teritorium.

2.2.1 Emanuel Škatula jako reportér

Jak už bylo řečeno, jedním z balkánských dopisovatelů byl také Emanuel Škatula. Škatula svými texty přispíval především do *Práva lidu*, kde měl vlastní rubriku nazvanou *Listy z balkánského bojiště*, a do *Rovnosti*. Krátce po návratu z Balkánu ze svých článků sestavil knihu.⁴⁰ Ačkoliv během válečného konfliktu nesetřval pouze na jednom místě, upozorňuje čtenáře, že nedokázal zmapovat všechny důležité události. Z tohoto důvodu se obrací i na články svých kolegů (jak českých, tak zahraničních), aby situaci lépe zachytil.

Pozoruhodný je celkový postoj tohoto reportéra, který k balkánské válce zaujal. Na konflikt nahlíží velmi objektivně, bez nadměrného vlasteneckého zaujetí. Jeho názor vychází nejspíše i z jeho politického zaměření. Jakožto národní socialista je proti válečnému řešení konfliktů. Uvědomuje si, že válka si především vyžádá nespočet nevinných obětí:

„Provede-li jednotlivec vraždu, čin nerozvážný, unáhlený a osudný, odsuzujeme tento čin a přece nevoláme po šibenici. Jednání snažíme se vysvětliti celým řetězem pohnutek a příčin, hladem, bídou, zanedbanou výchovu, dědičnou degenerací, ba i vinou nedbalé společnosti. Což když ke zbrani sáhne národ? Národ, který domnívá se míti závažných příčin k vedení války? Schválíme v tomto případě válku, která konec konců není ničím jiným leč hromadnou vraždou? Zajisté, že nikoliv. Ale hledáme vysvětlení příčin a všech pohnutek osudného a v civilizované společnosti neobvyklého rozhodnutí.

Jeť válka vždy strašlivou a ještě strašlivější válka národní. Nese sebou moře běd a utrpení. Krvácejí lidé na bojištích, daleko od vlasti, a doma jiní lidé hynou hlady. Kdo byl však s to, zastaviti řítící se lavinu, kdo by byl mohl odvrátiti rozhodnutí, tak osudné...?“⁴¹

⁴⁰ SRB, Adolf. *Válka na Balkáně v roce 1912–1913*. V Praze: F. Šimáček, 1913.

⁴¹ ŠKATULA, Emanuel. *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*. Praha: A. Svěcený, 1913, s. 90.

Škatula navzdory tomu, že se brání přemrštěnému vlasteneckému nadšení, je ohromen odhodláním (především Srbů) jít do této války a zvítězit. Nespočet pramenů ukazuje právě na válečnou vlasteneckou emoci, jako na příčinu rychlého vítězství podrobených států. Dopisovatelé často uvádějí skutečnost, že ne jeden muž si vzal život, když mu z jakýchkoli důvodů bylo zamezeno vstoupit do armády. Námětem pro českou literaturu se stala právě tato touha po odchodu do války. Jednou z nejoblíbenějších divadelních her se stala hra *Bulharsko vítězí*, která vidí záporného hrdinu v mladém učiteli. Učitel nechce odejít do války, zdá se mu nesmyslné obětovat život, ale když zjistí, že starý učitel chtěl být odveden, ale není mu to pro jeho věk a zdraví umožněno, mění svůj názor.⁴²

Z poznámek Emanuela Škatuly vyplývá, že balkánská válka byla opravdu jakousi přípravou na moderní válku světovou. Spousta věcí, na které byli váleční reportéři zvyklí v časech minulých, už nebyla v jejich kompetenci. Většina korespondentů byla spíše vězni. Texty, které posílaly do svých domovů, procházely přísnou cenzurou, často se na kontrolu článků těžce sháněli překladatelé – o konflikt měly zájem nejenom velké mocnosti, s čímž Jihoslované nepočítali. Informace měli reportéři získávat zejména z Tiskové kanceláře.

Mezi jedním z prvních měst, které tento zpravodaj navštívil, patřil Bělehrad. V jednom článku popisuje svůj příjezd do města právě v době, kdy Srbové zatím netrpělivě čekali na zahájení války. Pozastavuje se nad tím, že noviny kromě „diplomatické mluvy“ přinášejí i poezii. Jedním ze symbolů Bělehradu, který se vyskytuje snad u všech dopisovatelů (nejenom u Škatuly) je hotel *Moskva*. Místo, které je dopisovateli vždy představováno jako protiklad šedivého válečného města. *Moskva* se stává místem, kde se setkává „Evropa“. Právě sem si zpravodajové, ošetřovatelé a další dobrovolníci chodí popovídat o válečné situaci, ale především právě zde mohou konverzovat ve svém rodném jazyce.

Emanuel Škatula se ve své knize snaží pojednat o všech národech, které musely podstoupit boje v balkánské válce. Snaží se kromě vývoje válečné situace popsat i geografické rozložení těchto území, historii národa, ale i temperamenty obyvatelstva a jejich rozmanité rituály a tradice, které jsou českému katolickému prostředí cizí.

Zmiňujeme knihu Emanuela Škatuly z toho důvodu, že je protikladem k článkům a knihám, které k tomuto tématu vycházely. Zároveň jsou Škatulovy texty naprosto odlišného ražení než zkoumané texty Heleny Malířové. Autor totiž dokáže rozkládat kritiku mezi více činitelů.

⁴² DOROVSKÝ, Ivan. *České země a Balkán*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1974, s. 193–194.

2.3 Ženy jako dopisovatelky

Většina článků z balkánského prostředí je v českých periodikách psaná muži. Některá periodika otiskla ale i texty žen-ošetřovatelek. Tyto texty objevujeme převážně z období podzimu roku 1912. Jednou z nich byla Milada Rosenkrancová, původně učitelka v bělehradské škole. V době, kdy zasílá svůj příspěvek do českých novin, je již ošetřovatelkou raněných vojáků.

Nejprve Rosenkrancová zasílá příspěvek do *Národní politiky*.⁴³ V tomto článku popisuje atmosféru Bělehradu v začátcích války. Zmiňuje se o zpěvu bulharské písně *Šumí Marica* nebo černohorské písně *Onamo, onamo*, o hrdých matkách vojáků apod. Podává též svědectví o dobrovolném zapojení školních dětí v nemocničním prostředí. Děti pravidelně docházejí do nemocnic, aby raněným vojákům předčítaly nejnovější zprávy z bojiště nebo (většinou negramotným) vojákům píše dopisy. Tato svědectví jsou v jistém smyslu psaná v podobného duchu jako texty Heleny Malířové (tedy převážně u článků, pocházejících z prvního pobytu Malířové na Balkáně). Oproti Malířové se ale Rosenkrancová snaží více popisovat následky prvního válečného období. Zatímco Malířová tolik nepíše o zraněních a počtu vojáků, spíše si vytipovává různé osobnosti mezi zraněnými vojáky a podává svědectví o jejich povaze a odhodlání.

Další článek, který krajanka Rosenkrancová zasílá do periodik, tentokrát do *Národních listů*,⁴⁴ se týká převážně nově vzniklé nemocnice. Milada R., jak se pod tímto článkem ošetřovatelka podepsala, podává informace o počtu vzniklých nemocnic v Bělehradě. Podle autorky článku je nemocničních budov v začátcích války přes dvacet, většina z nich vzniká místo škol či kasáren. Rosenkrancová pomáhá konkrétně u 7. pluku v 19. nemocnici. Večer 22. listopadu 1912 dostala učitelka-ošetřovatelka společně s ostatními členy sboru rozkaz, aby školu připravili na příjezd většího počtu raněných. Následovnou lékařskou organizaci měl na starosti doktor Vyskočil. Milada Rosenkrancová, díky dlouhodobějšímu pobytu v Bělehradě, pomáhala i s tlumočením. Podle jejího svědectví byly některé ženy překvapeny, když jim bylo rozkázáno, aby raněným vojákům umyly nohy. Nejenom u této činnosti byla přítomna i žena srbského ministra spravedlnosti. Ta měla údajně říci, že nemá ráda české lékaře, protože jsou ve své práci natolik zdatní, že jim Srbsko nestačí přivážet raněné vojáky. Kromě této úsměvné chvály Rosenkrancová také píše o tom, že na české lékaře pohlíží srbský voják „jako na bohy“. Ranění vojáci se jí vyptávali na české sedláky a na historii českého národa, poněvadž neměli

⁴³ ROSENKRANCOVÁ, Milada. Dopis Češky z Bělehradu. *Národní politika*. Praha: 1912, roč. 30, č. 301.

⁴⁴ ROSENKRANCOVÁ, Milada. Ze života v srbských válečných nemocnicích. *Národní listy*. Praha: 1912, roč. 52, č. 339.

o tomto prostoru skoro žádné informace, což je velmi shodné svědectví s články Heleny Malířové. Autorka textu dodává, že se zprvu s prací v nemocnici nemohla smířit kvůli nesnesitelnému pachu v budově, ale po dvou dnech oddychu znovu vyrazila do nemocničních služeb.

O práci v nemocničním prostředí v Bělehradě píše i Táňa B. Tato dobrovolná ošetřovatelka vyrazila na Balkán 27. října 1912 s výpravou doktora Morávka, která mířila do Sofie. Výprava doktora Tobiáška, se kterou původně chtěla dobrovolnice na jih vyrazit, jela již o den dříve. Po příjezdu je čekala ihned náročná služba, poněvadž se v nemocnici začali objevovat ranění vojáci z bitvy u Kumanova. Dopisovatelka neopomíná zmínit se o statečnosti srbských vojáků a jejich matek. Pisatelka má evidentně odpor k arnautským vojákům. Mluví o nich s jistým opovržením. Její text svědčí o rozdělení muslimských a křesťanských pacientů, což je jedna z dalších informací, které můžeme vyčíst téměř z každého příspěvku o každodennosti v nemocničním prostředí.⁴⁵ Podařilo se nám objevit ještě jeden dopis od této ženy, který je opět adresován *Národním listům*. V tomto článku se ošetřovatelka věnuje převážně událostem v nemocnici. Seznamuje čtenáře s pojmem komita, tedy s „vojákem“ nesloužícím v armádě. Líčí stálý „přísun“ pacientů a neustálé pracovní vytížení.⁴⁶

Články obou zmíněných ošetřovatelek jsou plné neustálé aktivity a napětí. Tato atmosféra se v člancích Malířové, kterým se budeme věnovat níže, téměř neobjevuje.

⁴⁵ Táňa B. Z vojenské nemocnice. *Národní listy*, roč. 52, č. 317, 16. 11. 1912.

⁴⁶ Táňa B. Z bělehradské vojenské nemocnice. *Národní listy*, roč. 52, č. 334, 3. 12. 1912.

3 HELENA MALÍŘOVÁ NA BALKÁNĚ

Nové vymezení pojmu „ošetřovatelka“ na přelomu 19. a 20. století přináší článek z přílohy *Rodinný krb* časopisu *Právo lidu*.⁴⁷ Vedle ošetřovatelky klasické, tj. sestry, která nemocným slouží v prostoru církevním, se objevuje typ „moderní ošetřovatelky“. Ženy, která má více volnosti ve veřejném životě (neopouští však zcela svůj dosavadní život soukromý) a která začíná být ve svém oboru vzdělanější. Podle autora textu, jehož jméno není známo, právě tyto nové ošetřovatelky přináší i balkánská válka. Ženy se přihlašují převážně do služeb Červeného kříže. Podle článku se ošetřovatelkou může stát pouze naprosto zdravá žena. Lékaři prý doporučují, aby se o tuto pozici ucházely pouze ženy, kterým již bylo více jak pětadvacet let. Pokud by žena nastoupila do tohoto povolání dříve, může se její zdraví brzy podlomit.

Heleně Malířové bylo necelých pětatřicet let, když se rozhodla vyrazit na Balkán jako dobrovolná ošetřovatelka. O jejím pobytu máme velmi málo informací. Většina odborné literatury se jejímu působení na jihu věnuje velmi stroze. Často je citována pouze v souvislosti s jejím pobytem ve Skopji. Nejčastěji se ale autoři těchto příspěvků zmiňují o Malířové v souvislosti s dopisy, které si spisovatelka vyměňovala s pacienty z balkánského jihu i po návratu do rodné Prahy. Jinak se informace omezují pouze na reálii, že se Malířová válek zúčastnila jako ošetřovatelka v letech 1912 a 1913.

Přesnější orientaci v této problematice přinesl Jaromír Linda, který pod názvem *Balkánská korespondence*⁴⁸ uveřejnil ve *Slovanském jihu* dopisy Heleny Malířové, které si spisovatelka vyměňovala s českými přáteli. Linda zároveň upozornil na neznámé příspěvky, které Malířová z jihu zasílala do českých periodik. Zmíněná korespondence se stala primárním pramenem pro tuto práci. Kromě jiného jsou dopisy klíčovým pramenem pro orientaci v široké škále periodik, do kterých Malířová přispívala.

Největší část dopisů z tohoto období je adresována Zdeňce Háskové-Dykové. Svě listy spisovatelka adresovala i jejímu muži, spisovateli Viktoru Dykovi, kterého ale častěji kontaktuje a pozdravuje přes jeho ženu. Dále si Malířová hojně dopisovala s Boženou Hodačovou-Neumannovou. Z dalších adresátů lze zmínit například sestru Heleny Malířové, herečku Růženu Naskovou.

⁴⁷ Kdo má být ošetřovatelkou nemocných. *Samostatnost*, Praha: 1912, roč. XVI., č. 339.

⁴⁸ MALÍŘOVÁ, Helena (ed. LINDA, Jaromír). *Balkánská korespondence. Slovanský jih: časopis Společnosti přátel jižních Slovanů v České republice*. Brno 2019, roč. 19, č. 1 a 2.

Podle korespondence a článků v periodikách lze zmapovat všechny spisovatelčiny pobyty na jihu. Balkán Malířová navštívila celkem třikrát. V období od 31. října do 10. listopadu 1912 působí v Bělehradě, ze kterého se přesouvá do nemocnice ve Skopji. Ve Skopji pobývá ještě 11. prosince 1912. Druhý pobyt pak spisovatelka absolvovala od 14. března do 31. května roku 1913 a třetí od 17. července do 3. října 1913. Při dvou posledně jmenovaných návštěvách setrvala Malířová jako ošetřovatelka pouze v Bělehradě. Svými články přispívala do *Lidových novin*, *Národních listů*, *Národní politiky*, *Samostatnosti*, *Lumíru* a též do dvou kalendářů. Texty Malířové však otiskla i periodika jako *Hlas lidu*, *Pokrok západu*, *Slavie*, *Zlatá Praha*, *Zvon* či *Jihočeské listy*.

V korespondenci spisovatelka několikrát poznamenává, že by chtěla svůj text nechat otisknout v *Pražských novinách*. Toto periodikum ale žádné články z těchto let od Heleny Malířové neobsahuje. Nejspíše právě z toho důvodu, že pravidelným přispěvatelem do rubriky *Na půdě válečných litic: Jeviště posledního zápasu balkánských Slovanů s Turkem* byl především Josef Jan Svátek, který své texty již na začátku března roku 1913 vydal knižně. Na oblibenost této rubriky upozorňují i *Pražské noviny*. Z těchto rubrik následně vznikla kniha *Srbsko: dojmy ze zájezdu do Srbska a na jeho válečná jeviště*. Podle příspěvků o této knize, které se v *Pražských novinách* objevují, je zájem o Svátkovu knihu obrovský. Z toho důvodu čtenářům redakce novin radí, aby se o knihu přihlásili ještě před tiskem. Svátek do novin přispívá téměř každodenně. Od 16. března 1913 se jeho texty obrací na Bulharsko (*Dojmy z Bulharska a jeho bojišť*) a od srpna pak následující rubriky věnuje *Černé Hoře a Skadaru*.

Spisovatelka Helena Malířová se stejně jako většina zpravodajů přijíždějících z Balkánu snažila pořádat pro české obyvatelstvo populární přednášky z prostředí balkánských Slovanů. Ve svých dopisech píše, že připravuje fotografie nebo domlouvá místa, kde by se její přednášky mohly uskutečnit. Množství přednášek lze podložit zejména dobovým tiskem. Například o těchto aktivitách informují *Národní listy* převážně v rubrice *Denní zprávy*, kde se píše: „Spisovatelka Helena Malířová, dlící po druhé v Srbsku jako dobrovolná ošetřovatelka raněných, přijede na několik týdnů, aby vykonala řadu přednášek po českých městech, z nichž první je na řadě Chrudim. Jak známo, byla Helena Malířová již jednou jako dobrovolná ošetřovatelka ve Skopliji, v době největší válečné bídy. Má dostatek materiálu a ke svým přednáškám použije barevných skioptických obrazů, které jí dalo k použití srbské ministerstvo osvěty. Po vykonaných přednáškách vrátí se do Bělehradu, aby vytrvala v čestné úloze až do konce.“⁴⁹

⁴⁹ *Národní listy*, Praha: 1913, roč. 53, č. 153, 6. 6. 1913.

Putování na jih se spisovatelce stává inspirací i pro její literární dílo. Balkánské události se objevují v povídkové knize *Popel* (1914), ale převážně v dvoudílném románu *Srdce nemá stání* (1918) a *Vítězství* (1918). Odraz jihu se nachází i v silně autobiograficky laděném románu *Deset životů* (1937). Sama autorka se bránila označování těchto děl za líčení jejího života. Po prozkoumání různých dokumentů, jsme dospěli k názoru, že většina motivů obsažených ve výše zmíněných knihách, jsou jednoznačně postaveny na reálných prožitcích autorky. Některé postavy a příběhy se dokonce v jejím díle vyskytují několikrát. Tyto postavy lze najít i v korespondenci Malířové. Z toho důvodu se nelze divit kritikám, které neustále odkazují na autobiografičnost jejího díla. Podle dobových kritiků jsou ale právě tyto části textu u spisovatelky nejsilnějším prvkem jejích textů. Kromě ošetrovatelské činnosti, která Malířové zabrala většinu času, a psaní příspěvků do českých periodik, se spisovatelka během pobytu na Balkáně věnovala i překladům. Například zasílala české překlady začínajícího srbského básníka Milutina Bojiće (1892–1917) do *Světozoru*.

Tato práce se zabývá převážně obdobím, kdy se autorčina tvorba ještě tolik neomezovala na její politickou angažovanost. Pokud se některý příspěvek po změně režimu v roce 1948 věnuje balkánskému období, zmiňuje pouze skutečnost, že tam působila jako dobrovolná ošetrovatelka a přispívala do českých periodik. Zdá se, že odjezd Malířové na Balkán byl spíše motivován zájmem spisovatelky. Je to její osobní přesvědčení, které ji na jih láká. Sama autorka se k tomuto tématu vyjadřuje v rozhlasovém pořadu, jehož přepis se objevil v knize *A léta běží...: „Brzy mi však nestačilo bojovat pouze perem a slovem. Proto když se v roce 1912 rozpoutala válka na Balkáně, sebrala jsem tlumok a odjela na frontu jako zdravotní sestra. Posílala jsem odtud jako válečná korespondentka zprávy do novin, které měly burcovat veřejné mínění. Byly tam tisíce lidí, kteří potřebovali můj soucit, mou péči i mou lásku.“*⁵⁰

Že byl pobyt na Balkáně pro Malířovou klíčovým životním mezníkem, lze vyčíst i z jejích článků z let následujících, kdy se k tomuto tématu opět vrací. Původně dokonce v korespondenci přiznává, že by na jihu zůstala a prodávala kefir: „Nabízí mi to místo jedna Češka zde, majitelka vegetárské kavárny. 40–50 dinárů měsíčně i zaopatření a zdravý vzduch. Potřebuje ‚reprezentativní dámu‘ z dobré rodiny atd. Ale to je ještě daleko, teď zatím přednášky. Jen aby byly diapozitivy obarveny včas.“⁵¹

⁵⁰ HOUŠKOVÁ, Marie. *A léta běží*. Praha, 1986, s. 247.

⁵¹ MALÍŘOVÁ, Helena (ed. LINDA, Jaromír.). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 2, s. 7.

3.1 První pobyt – Bělehrad

„Byl podzim roku 1912. Na Balkáně vypukla válka. Noviny přinášely zprávy o prvních raněných a o lékařských výpravách.

Božena čtla, a v duši ozvala se velmi nesmělá touha:

„Chtěla bych jít na Balkán s lékařskou výpravou.“

Touha neutichla, ale vzrostla ve vůli a uzrála ve skutek.

Božena se rozjela s baťochem na zádech, – na Balkán. Protože cesta do Srbska byla lacinější než do Bulharska, jela do Srbska.“⁵²

O prvním odjezdu Heleny Malířové na Balkán se zmiňuje například týdeník *Čech*. Zprávu o odjezdu Malířové vydává 31. října 1912, tedy v den, kdy spisovatelka přijíždí do Bělehradu. Noviny píší, že „na bojiště balkánské odjela jako opatrovnice s pražskou výpravou Červeného kříže česká spisovatelka pí. Helena Malířová, která meškala u přátel v Bílovicích. Spolu s výpravou odjede k armádě, která operuje kolem Skoplje, kam odjela, též v sobotu ráno výprava brněnská.“⁵³

Podle zprávy z tohoto listu se zdá, že Malířová odjela společně s Červeným křížem, ale spisovatelka si v dopise z 29. října adresovaném Boženě Hodačové-Neumannové stěžuje, že bude muset vyrazit bez záštity tohoto spolku, protože připravené výpravy jsou již plné.⁵⁴ Navíc Malířová nejdříve zamířila, jak už bylo řečeno, do Bělehradu, kde setrvala do 10. listopadu.⁵⁵

Malířová na Balkán nevyrazí ani jako novinářka. Zdeňce Háskové v jednom z dopisů ze Skopje píše, že *Národní listy* jí odmítly zaslat novinářskou legitimaci.⁵⁶ Zdá se, že i z tohoto důvodu její vztah k *Národním listům* začíná ochabovat. Zprvu zasílá články převážně této redakci, ale během dalších pobytů na Balkáně (v roce 1913) nebyl nalezen žádný příspěvek adresovaný od této spisovatelky *Národním listům*.

První příspěvek z balkánského prostředí vyšel Heleně Malířové již 4. listopadu 1912. Spisovatelka se z Bělehradu ozývá Boženě Hodačové-Neumannové.⁵⁷ Píše, že do Bělehradu

⁵² MALÍŘOVÁ, Helena. *Popel*. Praha: Československý spisovatel, 1966, s. 191.

⁵³ *Čech*, roč. 37, č. 47, 31. 10. 1912.

⁵⁴ MALÍŘOVÁ, Helena. (ed. LINDA, Jaromír.). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 1, s. 7.

⁵⁵ Teprve až 6. listopadu zasílá Zdeňce Háskové-Dykové zprávu, že dostala volný lístek až do Skopje.

⁵⁶ Malířová, Helena. (ed. LINDA, Jaromír.). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 1, s. 10. V tomto dopise píše Malířová Zdeňce Háskové-Dykové, aby její článek, který přikládá k dopisu, raději odeslala do *Národní politiky*: „...byla bych skoro radší, kdyby to vyšlo v ‚Politice‘, ta se víc čte a já bych ráda, víš, ze zlosti na ‚Národní l‘ (jsem upřímná)- aby viděli, že i bez jejich legitimace jsem všude přijímána jako královna! (Oni mi odepřeli legitimaci, vlastenci!) A skutečně, Zdeničko, nepřehrávám. Jsem tu obklopena samou láskou a úctou – a ta platí především českému národu a slovanské myšlence.“

⁵⁷ Malířová, Helena. (ed. LINDA, Jaromír.). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 1, s. 7.

dorazila již 31. října večer. Připisuje poznámku, že s dopisem zároveň posílá „fejeton“ do *Národních listů*. Článek je nazván *Dopis z Bělehradu: V nemocnici*.⁵⁸ V tomto textu se Malířová, jak už nadpis článku napovídá, zaměřila na poměry v bělehradské nemocnici. Ve zmíněném dopise Boženě Malířová píše, že již stihla navštívit nemocnici, ve které jsou jen „lehce ranění“. V článku spisovatelka přibližuje válečný Bělehrad. Podle ní je v tomto městě daleko klidnější atmosféra než v Praze, ze které před několika hodinami přijela. Z tohoto první bělehradského textu je cítit nadšení pro situaci, se kterým se čtenáři českých periodik mohli setkávat u všech článků Malířové z tohoto válečného prostoru.

Tato první reportáž ale neobsahuje jeden z nejpodstatnějších prvků, který v následujících článcích Malířové téměř nechybí. Jedná se o četné používání srbských slov. U tohoto textu mohl tehdejší čtenář narazit pouze na jedno srbské slovo ve větě: „Sbíráám čerstvé dropty svých jazykových znalostí...“, tzn., že se spisovatelka zatím se srbským jazykem musí seznámit. Raději se snaží domluvit tímto „bratrským jazykem“, než aby používala neoblíbené němčiny. Narážka na německý jazyk, má v českém čtenáři ještě více probudit myšlenku slovanskou. Emanuel Škatula ve své knize *Válka na Balkáně* líčí podobné zkušenosti. Podle tohoto válečného reportéra bylo použití češtiny a snaha komunikovat v srbštině nejjednodušším východiskem, jak si získat sympatie místních obyvatel.⁵⁹

Mluvíme-li o období balkánské války, je třeba si uvědomit, že primárním dorozumivacím jazykem je stále francouzština. České lékařské expedice svým působením na Balkáně slovanskou myšlenku podporovaly, navzdory nepřijemnostem, které jim za tuto podporu hrozily. Většinu českých dobrovolníků na Balkáně překvapila blízkost českého a srbského jazyka. Bohuslav Bouček, jeden z účastníků války balkánské, v článku, který se primárně týká výběru dorozumivacího jazyka slovanských lékařů, podává svědectví o tom, že čeští lékaři byli během měsíce schopni rozumět a komunikovat v srbštině. Přičemž v prvních týdnech jim ke komunikaci sloužila již zmíněná francouzština a při styku s pacienty byla nutná přítomnost překladatele.⁶⁰

Na přítomnost války v Bělehradě poukazuje podle Malířové na začátku listopadu 1912 pouze návštěva nemocnice. Ve svém prvním článku z bělehradské nemocnice přináší svědectví o statečnosti převážně srbských vojáků. Popisuje srbského vojáka, který nevypadá

⁵⁸ MALÍŘOVÁ, Helena. *Dopis z Bělehradu: V nemocnici*. *Národní listy*, Praha: Julius Grégr, roč. 52, č. 305, 4. 11. 1912.

⁵⁹ ŠKATULA, Emanuel. *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*. Praha: A. Svěcený, 1913, s. 71.

⁶⁰ BOUČEK, Bohuslav. *Dorozumivací řeč slovanských lékařů. Věstník československých lékařů: orgán Ústřední jednoty československých lékařů a českých lékařských komor: list pro hájení sociálních zájmů lékařských*. Praha: Ústřední jednoty československých lékařů. roč. 48, č. 36–38, s. 1082–1084.

jako voják „evropský“, pokud tedy bude v tomto dobovém smyslu vnímat Balkán jako jakési exotické místo, které není zahrnováno do „Evropy“. Malířová mluví o odhodlanosti vojáků, kteří se chtějí mstít utlačovatelům a kteří jsou hrdinní v tom, že necítí bolest. Ranění chtějí být brzy zdraví, aby mohli znovu vyrazit do protiturecké štvance. Čtenáře pak spisovatelka zavádí i mezi ženy-ošetřovatelky, kterými jsou zpočátku války převážně Srby.

Tato reportáž z Bělehradu je typickým příkladem pro většinu textů z prvního pobytu Malířové. Do svých článků se spisovatelka snaží dávat převážně pocity a emoce. Její texty jsou obdivem a chválou balkánského lidu, který (podle autorky) neměl jinou možnost, než si svou svobodu vybojovat krutou válkou. V kontrastu jsou pak názory dalšího balkánského zpravodaje Emanuela Škatuly. Škatula sice s válkou nesouhlasí, ale ve svých textech stejně jako Malířová nedokáže opominout hrdinství Slovanů, se kterým se při svých cestách po Balkánu setkával. Nadšení pro válku a pro balkánskou odhodlanost můžeme sledovat ve většině textů Malířové z první balkánské války. Během dalšího sporu, u tzv. mezispojenecké války, se tón reportáží začíná měnit. Propojení těchto dvou různých názorů na válku můžeme nejlépe pozorovat v románech *Srdce nemá stání* a *Vítězství*, které vyšly až po první světové válce. V těchto románech (později přepracovaných pouze do jednoho knižního zpracování s názvem *Vítězství*, ze kterého cituje i tato práce) dostávají prostor také hrdinky, které o válce pochybují.

Malířová se v reportážích nebrání (stejně jako v jiných svých dílech) přiblížit čtenáři svůj individuální postoj – na konci reportáže vyslovuje myšlenku, která ačkoliv pro některé lidi bude znít (podle autorky) jako „bláznovství“, chtěla by se stát kvalifikovanou lékařkou.

V dopise Zdeňce Háskové-Dykové z 6. listopadu 1912⁶¹ se Malířová zmiňuje o tom, že do *Národních listů* zaslala další dva „fejtonky“. Přeje si, aby texty byly otisknuty dohromady. Uvádí i jejich názvy: *O raněných Turcích a Arnautech* a *Kuku mene*. Navzdory jejímu přání, články v *Národních listech* společně nevyšly. První ze zmiňovaných vyšel 7. listopadu 1912 a druhý až následující den. Zdá se, že právě tyto dva články se staly velmi populárními. Oba texty vyšly také v *Hlasu lidu*.

V textu *Ranění Arnauti a Turci*⁶² se Malířová čtenářům snaží přiblížit rozdíl mezi balkánskými (v tomto případě převážně srbskými) a tureckými vojáky-pacienty. Svůj článek začíná větou: „Je docela jiný pohled na řady postelí, v nichž leží ranění Srbové, než na raněné

⁶¹ MALÍŘOVÁ, Helena. (ed. LINDA, Jaromír). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 1, s. 8–10

⁶² MALÍŘOVÁ, Helena. Ranění Arnauti a Turci. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, roč. 52, č. 308, 7. 11. 1912. nebo *Hlas lidu*, roč. 27, č. 123, 22. 11. 1912.

vojáky a důstojníky turecké a arnautské“. Přináší reportáž, v níž chce upozornit, jak ohleduplně se Srbové v nemocnici chovají ke svému nepříteli. Také zde lehce zmiňuje charakter těchto srbských nepřátel, kteří v jejích očích nejsou takovými hrdiny, jako tomu je u Srbů. Být šťastným může být nejspíše jen takový Turek, který by se dokázal ztotožnit s pravoslavným prostředím. Malířová píše, že jí je těchto pacientů líto: „Naši... naši jsou hrdinové. Jsou vítězové. Ani jejich matky nad nimi nenaříkají. Ani jejich matky jich nelitují, protože jsou na ně hrdy. Oč větší ubožáci jsou tito příslušníci zbabělého, ukrutného národa, kteří tu leží nyní bezmocní mezi nenáviděnými d'aury – a jsou jimi ošetřováni - ?“ Píše, že se úplně stejně cítí, když vidí zajaté Turky a Arnauty, kteří jsou vedeni Bělehradem.

Jak už bylo řečeno, Malířová si přála, aby byl výše zmíněný článek otištěn zároveň s textem nazvaným *Kuku mene!*⁶³. Podnadpis obsahuje i překlad tohoto frazému, tj. *Běda mi!*. V úvodu nás autorka, jak je tomu u jejích textů zvykem, seznamuje s počasím a atmosférou Bělehradu. V tomto textu již daleko více používá srbské výrazy (například „češki lekari“, „vojně bolnice“, apod.). Tyto výrazy se vždy přizpůsobují českému skloňování.

Zmiňuje se o překvapivě malém počtu amputací, které jsou v nemocnici prováděny. Tato svědectví můžeme též vyčíst i ze vzpomínek profesionálních lékařů. Ti hovoří o tom, že pacienti byli schopni přežít dokonce i střelu do hlavy. V boji se totiž používali malokaliberní rychlopalné pušky s náboji s ocelovým pláštěm. Česká periodika se věnovala nejenom situacím na bitevních polích, ale i oblasti moderního válečného léčení, se kterým zásadně souvisel rozvoj moderních zbraní. Články tohoto ražení můžeme v tisku číst poměrně často. Vojáci se zprvu operací báli, navíc museli lékaři bojovat s místními léčiteli, kteří stav pacienta dokázali spíše zhoršit. Podle některých lékařů pacienti požadovali co největší obvazy, aby jejich zranění vypadala vážnější.⁶⁴ Malířová ve svém románu *Vítězství* ale velké obvazy zdůvodňuje jinak. Spisovatelka tvrdí, že se vojáci domnívají, že se díky použití větších obvazů dříve uzdraví.

Článek *Kuku mene!* se věnuje amputaci. Vojákovi granát roztrhl ruku. Chlapec při převazu neudrží své emoce, pláče a volá „Kuku mene!“. K textu Malířové se v *Národní politice* vrací ještě Olga Fastrová v článku nazvaném *Návštěvou u důstojníka-veterána*. Fastrová navštívila vysloužilého hořického majora Jana Nepomuka Steinského, který se zúčastnil bitvy u Hradce Králové v roce 1866. Ve zmíněné bitvě přišel major o pravou ruku.

⁶³ MALÍŘOVÁ, Helena. *Kuku mene!: Běda mi!*. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, roč. 52, č. 309, 8. 11. 1912. nebo *Hlas lidu*, roč. 27, č. 122, 21. 11. 1912.

⁶⁴ SEVERA, Jan: *Působení českých lékařských dobrovolníků v balkánských válkách 1912–1913, jeho důsledky a vlivy na vývoj balkánské zdravotní péče*. Bakalářská práce. Fakulta sociálních věd. Univerzita Karlova v Praze: 2014, s. 42.

Fastrová se na konci článku vrací ke zranění, které major utrpěl, a komentuje aktuální dění na jihu. Píše, že srbský chlapec, o kterém Helena Malířová psala, měl pravdu, když volal osudnou větu „Běda mi!“: „Zaplatil svou daň z krve. Dal své vlasti tolik, že ona mu nikdy nebude moci oplatit rovnou měrou. Opojně vítězné nadšení se rozptýlí, myslí se uklidní, jeho vlast okřeje a zmohutní – ale jeho mladou, silnou, pracovitou ruku mu už nikdo nevrátí.“⁶⁵

Další *Dopis z Bělehradu* si mohli čtenáři přečíst znovu v *Národních listech* 10. listopadu. I tento *Dopis* vychází v *Hlasu lidu* v rubrice *Balkánské obrázky*. Tentokrát se Malířová věnuje srbským ženám a dětem. První z nich je označen římskou číslovkou jedna a je zde uveden titul *Srbské ženy*. Hned v úvodu se zmiňuje o tom, že je v Bělehradě teprve pátý den, což umožňuje lépe se zorientovat v jejím pobytu v srbském městě. Opět potvrzuje, že příslušnost slovanská, je pro Srby známkou přátelství. Od místních si získává označení „sestra“ (myšleno v pokrevním slova smyslu).

Balkánská válka přidala ženám další důležitou činnost – všechny se musejí podílet na ošetřování zraněných. Malířová zde potvrzuje již výše zmíněná slova Milady Rosenkrancové o zapojení dětí do nemocniční každodennosti. Děti mají za úkol starat se o duševní zdraví pacientů. Mluví-li Malířová o ženách v nemocničním prostředí, nesmíme zapomenout ani na ženy-matky, které ve válce ztrácejí své syny. Matky jsou v článkách Malířové zmiňovány často. Podává svědectví o chování jedné z mnoha matek, která v nemoci shledává mrtvého syna. Zmíněná matka je pyšná, že její syn v této důležité válce padl. A takovéto chování se zdá být „prototypem“ chování „správné“ srbské matky.

Mezi opuštěnými dětmi, tak se jmenuje druhá část *Dopisu z Bělehradu*. Válka si vyžádala nejenom odchod synů, ale zároveň i odchod otců. O tyto děti se začal v Bělehradě starat *Mateřský spolek*, který fungoval ještě před válkou balkánskou. Další dům, který původně sloužil chudým matkám jako jesle, se stal útlukem pro sirotky starší – tzv. *Opatrovna sv. Heleny*. V tomto článku popisuje Malířová jednu z ošetřovatelek jako netypickou Srbku, poněvadž má světlé vlasy a modré oči, ale její slovanství se podle Malířové dá vypořádat na jejím „měkkém obličejí“, úsměvu a hlasu: „Smutný, přesmutný je osud těchto dětí opuštěných, ale není beznadějný, není zoufalý. V srdci slovanské ženy je i pro ně dosti místa, dosti tepla, dosti světla.“

Další článek *Bělehradské obrázky*⁶⁶ otiskla *Samostatnost* 12. listopadu. Tento text byl též v prosinci představen v časopise *Pokrok a západ*. Znovu se zde mluví o požadavku

⁶⁵ FASTROVÁ, Olga. Návštěvu u důstojníka-veterána. *Národní politika*, roč. 30, č. 345, 14. 12. 1912.

⁶⁶ MALÍŘOVÁ, Helena. Bělehradské obrázky. *Samostatnost*, roč. 11, č. 31, 12. 11. 1912. nebo MALÍŘOVÁ, Helena: Bělehradské obrázky. *Pokrok západu*, roč. 42, č. 20, 4. 12. 1912.

raněných vojáků, aby jim byly častěji měněny obvazy. Dále se článek zmiňuje o sebevraždách vojáků, kteří nebyli připuštěni k vojsku. Právě tyto sebevražedné sklony se staly také jedním z častých námětů pro české spisovatele.

Čtenáři periodik, kteří se od konce 19. století začínali více zajímat o „bratrský jih“, nechtěli znát v době války pouze bitevní události a vývoj střetu. Zatoužila poznat i charakter a kulturu pravoslavného světa. Malířová 9. listopadu 1912 zasílá do *Národní politiky* text o jednom z nejdůležitějších srbských svátků – o tzv. slávě.⁶⁷ Spisovatelka měla to štěstí, že byla na „slávu“ pozvána hned dvakrát. Této události se nevyhnula ani v knize *Vítězství*. V knize seznamuje čtenářem se světem srbským přes postavu mladé Francouzky Renée, která do Bělehradu přijíždí za svým snoubencem. Vhodným zvolením postavy se před čtenářem vytváří kontrast a náraz dvou naprosto odlišných světů. Navíc srbský svět přiděluje ženě ještě přísnější pravidla chování a povinností, než svět „evropský“, který se převážně na přelomu století 19. a 20. začíná na ženu trochu více dívat jako na osobu rovnou muži. Snoubenec vysvětluje Renée, co to „sláva“ je:

„To je u Srbů veliký svátek rodinný. Oslava dne, kdy předkové rodu přijali křesťanství; s pokolení na pokolení se přenáší ona památka, a světec, kterému je onen den zasvěcen, je patronem rodinným. Dnes je svatého Dimitrije, dnešní den světíme slávu. Bude u nás mnoho známých, neboť v takový den jsou dveře domu dokořán otevřeny přátelům, přicházejícím přát šťastnou slávu.“⁶⁸ Zde se Renée prvně setkává se srbskou hudbou, která na ni působí velmi depresivně, ale silně doráží na její pocity. Právě při zpěvu srbských písní své znovunalezené sestře oznámí, že v zemi svého snoubence nedokáže žít.

Malířová do *Národní politiky* přináší vlastní reflexi tohoto svátku. Reportáž začíná všeobecným tvrzením Srbů, kteří se domnívají, že nejsou ve světě uznáváni jako součást Evropy, což by měla brzy napravit právě probíhající válka. Na tento názor Malířová reaguje větou, že právě k hrdinství národa srbského patří právě „neevropský smysl pro tradici“.

Spisovatelka byla hostem ve dvou rodinách, které měly za rodinného patrona svatého Dimitrije (úplně stejného patrona využila i v románu *Vítězství*). Hlavní symbolem „slávy“ se stává zapálená svíce. Navíc má slavicí rodina po celou dobu, jak už bylo řečeno v citaci z knihy *Vítězství*, otevřené dveře. Jako pokrm se podává tzv. žito, které Malířová připodobňuje k dortu. „Žito“ se podává pouze v tento slavnostní den nebo při pohřbu. Prvně spisovatelka navštívuje dům vdovy (jejíž postavu taktéž Malířová vsadila do románu *Vítězství*). Pak navštívuje dům, ve kterém je veseleji, protože je pán domu naživu. Tím

⁶⁷ MALÍŘOVÁ, Helena. Srbský svátek „sláva“. *Národní politika*, roč. 30, č. 320, 19. 11. 1912.

⁶⁸ MALÍŘOVÁ, Helena. *Vítězství*. 2. vyd. Liberec: Cíl, 1948, s. 25.

Malířová přináší další svědectví o chodu srbských rodin, které stojí na patriarchálním základu. V této rodině se setkává s posvěceným koláčem. Tento koláč se nikdy nepodává hostům, je určen pouze pro členy rodiny. Dalším pokrmem, se kterým čtenáře seznamuje, je tzv. sladko – zavařené ovoce.

Ani v tomto textu nechybí pasáže prostoupené přírodou a počasím. Je začátek listopadu a Bělehrad je zasněžen. Malířová svůj článek zakončuje v duchu myšlenky, kterou vyslovila na začátku příspěvku. Vrací se zpět k evropskosti Srbska a především tedy k Bělehradu: „Ne, Bělehrad nemá vzhled velkých, evropských měst. A díky bohu...“

3.2 První pobyt – Skopje

„V Bělehradě byly všechny nemocnice plné milosrdných sester. Tam nebyla pro Boženu práce, proto opustila Bělehrad.

Jela dál. V Srbsku se jezdilo snadněji než doma. Stačilo představit se: česká spisovatelka, a dostala volný lístek až do bývalého Starého Srbska, do Skoplje. Ocitla se ve Skoplji.

Ve světě novém, tak zcela jiném než svět doma na severu...“⁶⁹

O přítomnosti Malířové ve Skopji se zmiňuje ve své knize, která vyšla na popud článků vydávaných v *Pražských novinách*, Josef Jan Svátek (1870–1948). Svátek během prvního období balkánských válek zmapoval srbské prostředí, do kterého počítal po vítězství srbské armády samozřejmě i Skopji. O jedné návštěvě skopjské nemocnice Idadyje píše: „V jednom ze sálů mezi asi čtyřiceti raněnými zastali jsme také naši milou krajanku, spisovatelku Helenu Malířovou, která trůnila uprostřed svých ošetřovanců, jimi zbožňována a všecka šťastna, že může zde na tomto poli opravdové lásky k bližnímu působiti. Naše spisovatelka byla také vojáky opravdu zbožňována, neboť jim obstarávala nejen korespondenci, ale udržovala je v takové náladě, že lékaři mi prohlásili, že většinu raněných ozdravila vlastně ona roztomilost své osobnosti! Jistě však, že mnohé z těch dobrých a tak něžně k ní vzhlížejících hochů ranila znovu – při nejmenším nevyléčitelnou vzpomínkou na ochotné a soucitné ruce a dobré srdce české ženy.“⁷⁰

Z korespondence Malířové nebyl úplně jasný přesný datum jejího odjezdu do Skopje. Lístek do tohoto města si obstarala již na začátku svého pobytu v Bělehradě. Z publicistického textu *Ted' zpíváme jiné písně*⁷¹ vyplývá, že Malířová do Skopje dorazila již

⁶⁹ MALÍŘOVÁ, Helena. *Popel*. Praha: Československý spisovatel, 1966, s. 191.

⁷⁰ SVÁTEK, Josef Jan. *Srbsko: dojmy ze zájezdu do Srbska a na jeho válečná jeviště*. Praha: Místodržitelská knihtiskárna, 1913, s. 179.

⁷¹ MALÍŘOVÁ, Helena. Bělehradské obrázky. *Národní politika*, roč. 30, č. 326, 25. 11. 1912.

11. listopadu 1912. Do Skopje přijela v době, kdy bylo město již dobyt srbskou armádou. Jedna básnička při rozpravě s Malířovou řekla, že teď se v Srbsku nepíší milostné verše, „teď zpíváme jiné písně“.

Malířová v tomto článku seznamuje čtenáře periodik s cestou do Skopje, kterou absolvovala vlakem v doprovodu vojáků. Spisovatelka byla překvapena, že jízda trvala pouze třicet hodin, navzdory tomu, že ji Bělehradčané strašili, že cesta po náročném bitvě u Kumanova a dalším postupu vojsk bude trvat i pět dní. Vojáci se spisovatelkou po celou dobu cesty vedli různé debaty. Dokonce se s ní dělili o své zásoby jídla. Svě čtenáře zde Malířová seznamuje s dalším typicky balkánským jídlem, s tzv. burkem. V reportáži, o které jsme se zmiňovali při jejím bělehradském pobytu, píše, že burek je „druh našeho máslového závinu, jenže místo jablek je v těstu maso a zelenina.“⁷² V románu *Vítězství* jídlo popisuje jako „závin z lojového šustivého těsta, plněný sýrem“.⁷³ Z vlaku vystupuje Malířová s vojáky ve stanici Kumanova. Na vlastní oči tak shledává svědectví o nedávno svedené bitvě. Po prchajícím tureckém vojsku zde zbyla spousta válečného materiálu.

Cesta do Skopje je pak naplněna zpěvem srbských národních písní. I Malířová je vyzvána, aby zazpívala vojenskou píseň v češtině. Zazpívá rebelantkou píseň *Když jsem já byl malý chlapec, neznali jste mne!*. Píseň, kterou zpívali čeští odvedenci, tzv. *Rekrutskou*:

*Když jsem já byl malý chlapec
neznali jste mne,
hurá, neznali jste mne!*

*Když jsem prosil o kus chleba
vyhnali jste mne,
hurá, vyhnali jste mne!*

*Sotva jste mne poznali,
na vojnu jste mě vzali,
bodejt' by vám hrom zapálil
Vaše svědomí!*

Toto je nejspíše text písně, kterou Malířová zpívala svému doprovodu při cestě vlakem. Chtěla poukázat na jiný ráz vojenských písní českých rekrutů. Znění této písně, navzdory rakouské cenzuře, bylo též několikrát uveřejněno v českých periodikách – například

⁷² MALÍŘOVÁ, Helena. Bělehradské obrázky. *Samostatnost*, roč. 11, č. 31,12. 11. 1912.

⁷³ MALÍŘOVÁ, Helena. *Vítězství*. 2. vyd. Liberec: Cíl, 1948, s. 260.

v periodiku *Nová doba* v roce 1906.⁷⁴ Tento popěvek je úplně jiného ražení, než vojenská píseň, kterou ve své knize uvádí například Emanuel Škatula: „Zbogom oče! Zbogom mila mati! Ja vam više ne mogu ostati...“⁷⁵ Jedná se o slova, kterými se mladý voják loučí se svými rodiči a se svojí milou. Říká jim, že už se nejspíše nikdy nespátří. Neexistuje pro něho ale možnost, že by za svou vlast nešel bojovat.

V článku *Zlaté srdce slovanské*⁷⁶ se Malířová věnuje slovanskému charakteru. Píše znovu o cestě vlakem do Skopje, kterou absolvovala se srbskými vojáky. V tomto líčení cesty ji tentokrát nejvíce zaujal přípitek vojáků, který zní: „At' žijí svi Sloveni!“ Právě tato gesta spisovatelku utvrzují v přesvědčení, že je to válka vedená pro svobodu nejenom balkánských Slovanů, ale pro svobodu všech slovanských národů.

Po příjezdu do Skopje shání Malířová ubytování. Všechny pokoje jsou zaplněny vojáky. Nakonec je ubytována ve světnici, ve které bydlí služka Maria. Právě postava služky zlomí naivitu spisovatelky, která si vytvořila představu Slovana jako dobrotivého a pohostinného člověka. Ostatní osoby, o kterých se Malířová v článku zmiňuje, mají podle ní právo užívat pojmenování Slovan a Slovanka. V protikladu pak stojí cizí voják, který se snaží dostat do její světnice.

Další článek z prostředí Skopje je nazván *Trochu lyriky, trochu humoru*.⁷⁷ Malířová se na tento text odkazuje v dopise psaném přímo Viktoru Dykovi (většinou spisovateli zasílá své pozdravy přes korespondenci se Zdeňkou Háskovou). Zasílá mu báseň, která zní:

„Vidím Vás živě v duchu,
jak si tam sedíte v suchu
a jak se chechtáte, Pane Dyku!
Přesto však přijměte slovo díků!
Zlé máte péro, měkký však cit;
marně se bráníte, nechte to být!
,Lyriky trochu, trochu humoru‘ –
Četl jste? – Píšu do úmoru!
Teď půjdu projít se na čerstvý vzduch,
zdravím Vás vřele i celý Kruh!“⁷⁸

⁷⁴ *Nová doba: Orgán lidu pracujících*. Plzeň: František Unger, roč. 81, č. 11, 10. 10. 1906.

⁷⁵ ŠKATULA, Emanuel. *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*. Praha: A. Svěcený, 1913, s. 81.

⁷⁶ MALÍŘOVÁ, Helena. *Zlaté srdce slovanské, Lidové noviny*. roč. 20, č. 324, 24. 11. 1912.

⁷⁷ MALÍŘOVÁ, Helena. *Trochu lyriky, trochu humoru. Národní politika*. roč. 30, č. 343, 12. 12. 1912.

⁷⁸ MALÍŘOVÁ, Helena. (ed. LINDA, Jaromír.). *Balkánská korespondence. Slovanský jih* 2019, č. 1, s. 12.

Narážka na tzv. Kruh, která se v básni vyskytuje, je nárazkou na Kruh českých spisovatelů. Tedy spolek, který v roce 1902 založil právě již zmiňovaný Viktor Dyk a s ním i Hanuš Jelínek. V článku Malířová čtenáře upozorňuje, že její texty z Balkánu jsou v českých kavárnách nazývány (v hanlivém slova smyslu) „válečnou lyrikou“, což spisovatelce (podle slov v článku) spíše lichotí.

Díky tomuto textu se opět můžeme lépe zorientovat v čase, který Malířová ve Skopji strávila. Píše, že je zde již 24 dní. Je stále ošetřovatelkou v Idadyji. Jejími pacienty se stávají vojáci, kteří bojovali v bitvě u Bitole. Stále je z jejích slov cítit válečné nadšení, nadšení pro hrdinství srbských bojovníků. Přináší další svědectví o bolestech, které musejí vojáci zakoušet, ale chtějí se opět vydávat do boje. Znovu se zmiňuje o srbské nátuře: o otci, který se díval na bitvu, ve které bojuje jeho syn, o utrpení neodvedených starců a o nadšení pro „spravedlivost“, které v sobě mají matky srbských vojáků.

Tento dopis je členěn do čtyř různých částí. První z nich se, jak už bylo řečeno, věnuje statečnosti Srbů. Další část se obrací k návštěvě kostela. Malířová s nadšením líčí, jak vypadá válečná bohoslužba, kdy metropolita žehná vojákům, kteří jsou vnímáni jako „osvoboditelé“. Jako kontrast k tomuto nadšení si opět dovolíme citovat z knihy Emanuela Škatuly. V kapitole nazvané *Bože, žehnej našim zbraním...!*⁷⁹ se Škatula zmiňuje o kázání v katedrále, které mělo v obyvatelích Bělehradu vzbudit ještě větších chutí do krvavé války. Naslouchajícím byly připomínány staré i nadále trvající křivdy, které jim přinesla turecká nadvláda. Kazatel zmiňuje novodobou bitvu o Kosovo, kam se srbské vojsko vrací, „aby se poklonilo junáckým předkům, ctnému knězi Lazaru, Miloši Obiliču a jiným chrabрым vítězům.“ Škatula po tomto přiblížení fanatického kázání upozorňuje čtenáře na skutečnost, že právě někde na jiném místě jsou v mešitě shromážděny jiné davy, které se modlí za stejnou věc a ke svému bohu. Stejně jako křesťané v Bělehradě, i oni věří ve vítězství jejich zbraní, protože i oni věří, že na nich byla vykonána křivda. Podle slov Malířové se ale zdá, že s posvěcením války v prostředí kostela souhlasí. Škatula je k bohoslužbám daleko více skeptický, uvědomuje si, že kostel a Bůh se stávají nejlepší strategií, jak šířit mezi lidmi válečné nadšení: „Náboženství ve službách války – jaká to vděčná kapitola!“

Ve třetí a čtvrté části textu se Malířová po exkurzi skopjského kostela svatého Spasitele snaží čtenářům přiblížit vzhled a fungování válečného města. Město je sice již delší dobu dobyt srbským vojskem, ale stále je v něm přítomný turecký živel. Jezdí zde například tramvaj, která je ryze turecká. Na této tramvaji a jeho řidiči demonstruje atmosféru, která ve

⁷⁹ ŠKATULA, Emanuel. *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*. Praha: A. Svěcený, 1913, s. 93–97.

Skopji nastala. Promluví-li turecký řidič svým rodným jazykem, je ihned okřiknut. Což se zdá autorce textu v pořádku. V další části článku se spisovatelka věnuje tureckým lázním. Zdá se, že pro Malířovou není nic, co je turecké, dokonalé. Stále upozorňuje na „tureckou špínu“, která vytéká do ulic. Ani v lázních není spokojena s vybavením a čistotou. Ochotu Turkyně, která jí nabízí pomoc při umývání těla, odmítá.

Poslední zachovaný dopis z balkánského prostředí není datován. Podle Jaromíra Lindy ho Malířová nejspíše psala 11. prosince 1912. Psaní je adresováno Boženě Hodačové. Malířová jí píše, že je stále v nemocnici⁸⁰. Další dopisy z tohoto první pobytu na Balkáně nejsou k dispozici.

V *Lumíru* se ještě 19. prosince 1912 objevuje další text z balkánského prostředí. Tentokrát jsou to jakési rozsáhlejší deníkové záznamy ze Skopje⁸¹. Spisovatelka už není ubytována přímo v nemocnici, ale bydlí u srbské rodiny. Malířová se snaží vykreslit atmosféru města během celého dne. Do kontrastu špíny a bláta přidává krásnou přírodu. Při líčení nešetří škálou barev. Tento lyrický pohled na město střídá s pasážemi z nemocnice. Poznámky rozděljuje do pěti částí. První z nich začíná spisovatelčinou ranní cestou do nemocnice. Text je pak završen cestou na poštu. V této části spisovatelka spojuje vzhled města s osudem Srbů.

Další její vypravěčský pohled směřuje k raněným, na které opět nahlíží černobílým pohledem, tj. ranění Srbové jsou národní hrdinové, kteří nikdy nepláčou. Podle jejího vyprávění se jeden z vojáků pokusil plakat, ale byl okamžitě napomenut přihlížeujícími. Z pohledu spisovatelky to bylo napomenutí „laskavé“. Dále se zmiňuje o formách zranění. Jeden z mužů stále žije, ačkoliv má otevřenou ránu v hlavě a je mu vidět mozek. Ale i tento voják je podle všeho rozhodnut rychle se uzdravit a jít znovu do boje. Skrze postavu důstojníka pak přináší svědectví i o bitvě u Bitolje, především ale líčí následky boje. Mrtvých v nemocnici není mnoho. Pokud nějaký pacient zemře, musí se mu do rukou vložit svíčka, protože „pravoslavný křesťan nesmí umírat bez světla“.

Ani v tomto textu se Malířová nevyhýbá tématu slovanské vzájemnosti. Líčí svůj rozhovor s osobním lékařem krále Petra. Lékař poměřuje boje Srbů a boje Čechů za svobodu. Češi podle lékaře nemusejí obětovat tolik lidských životů jako Srbové, kteří jsou (i v čase válečného příměří) zabíjeni a utlačováni. Za záchránkyně balkánských Slovanů pak považuje především ženy.

⁸⁰ MALÍŘOVÁ, Helena. (ed. LINDA, Jaromír.). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 1, s. 12.

⁸¹ MALÍŘOVÁ, Helena. Skopje: Denní poznámky. *Lumír*. roč. 41, č. 3, 19. 12. 1912.

Malířová se v textu věnuje i osvojování cyrilice a srbštiny. Právě ve Skopji začíná častěji psát zraněným vojákům dopisy. Jsou to dopisy, které mají stále se opakující obsah: „Ja sam chvala bogu zdrav, ja sam raněn...“. K tomuto strohému oznámení pak ošetřovatelka připiše několik pozdravů, přičemž manželka musí být vždy pozdravována až jako poslední.

Téma balkánské války a pobytu Malířové ve Skopji se odráží v knize *Popel* v kapitole nazvané *Smilování*. Jak už bylo naznačeno, právě tato část knihy má být jakýmsi rozhršením a smířením se Malířové s událostmi po smrti manžela. V této povídce popisuje město a jeho obyvatele. Pro svou povídku vyhledává obyčejné lidi, především se její pozornost obrací na raněné vojáky a opuštěné ženy. Vylíčila zde i všechny povinnosti ošetřovatelky v nemocnici, umírání v protestantském prostředí i srbskou hudbu, která zní celým městem. První část povídky je upravený přepis jednoho dne ve Skopji, který mohli čtenář číst právě ve zmíněném článku v *Lumíru*.

V *Pokrokové revue* se ještě v prosinci roku 1912 objevila báseň Heleny Malířové nazvaná *Cizí město*⁸². Podle obsahu lze báseň datovat i do období jejího prvního pobytu na Balkáně. Zároveň je báseň plná evidentních odkazů na samotu, na chybějící zázemí, které spisovatelka nikde na světě nenachází. Za „cizí město“ by tak autorka mohla považovat i rodnou Prahu, do které se právě navrátila, na což se odkazuje i poslední strofa básně, ve které se praví „Cizím městem celý svět i domov“.

Jaromír Linda se ve svém příspěvku o novinových článcích Heleny Malířové z Balkánu věnuje také básni *Vardar*⁸³. Text této básně se zachoval v pozůstalosti Malířové, ale stále nebylo známo, zda byla báseň skutečně uveřejněna. U rukopisného znění textu se nacházela poznámka, která odkazovala k článkům *Zlaté Prahy*. Po důsledném probádání periodika se ukázalo, že se zde báseň nenachází. Nenacházela se ani v periodikách jiných, o kterých se sama Malířová zmiňuje v korespondenci. Při prohledávání *Národních listů* jsme narazili na rubriku *Z revuí a časopisů*, která čtenářům přinášela zajímavé náměty na četbu. V jedné z těchto rubrik byl odkaz na „*Poučnou a zábavnou přílohu krajských listů ' národní strany svobodomyšlné*“, ve které se hledaný text nacházel. Zmíněná příloha vycházela dvakrát měsíčně v *Jihočeských listech*.⁸⁴ Ačkoliv báseň Malířová napsala již ve Skopji roku 1912 (při svém prvním pobytu na Balkáně), příloha těchto novin se vztahuje k září roku 1913, tj. v

⁸² MALÍŘOVÁ, Helena. Cizí město, *Pokroková revue*, č. 2, prosinec 1912.

⁸³ LINDA, Jaromír. Helena Malířová a její účast v Balkánských válkách v letech 1912–1913. In *Зборник на трудови од VII македонско-чешка научна конференција одржана во рамките на Меѓународниот славистички собор на 15-16 јуни 2017 г. во Скопје*. (ур. Јасминка Делова-Сулјанова): Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 2018.

⁸⁴ *Jihočeské listy: neodvislý svobodomyšlný časopis pro zájmy českého jihu*. České Budějovice: Družstvo vydavatelské a nakladatelské, č. 106, 15. 9. 1913.

době, kdy se Malířová na jihu nacházela již potřetí. Text byl v *Jihočeských listech* uveřejněn s drobnými úpravami a je u něho uvedeno i přesné datum vzniku básně. Řeka Vardar se v člancích i v beletristickém dílu Malířové objevuje velmi často, stává se součástí pro její zajímavá lyrická líčení města.

3.3 Druhý pobyt – Bělehrad

V dopise, který je adresován Boženě Hodačové-Neumannové z 16. ledna 1913, píše Helena Malířová, že se rozhodla znovu vyrazit na Balkán, ačkoliv jí bylo nabídnuto stálé místo v *Lidových novinách*. Tentokrát chce zůstat v Bělehradě, ale není si jistá, zda na tomto místě setrvá delší dobu. V dopise se z tohoto důvodu nazývá „falešnou Češkou a věčnou židovkou“.⁸⁵ Tento omluvný a nejistý tón, je typický pro korespondenci Heleny Malířové i pro její balkánské texty.

Malířová do Bělehradu podruhé přijíždí 14. března 1913, z tohoto dne je alespoň adresován první dopis z bělehradského prostředí Zdeňce Háskové-Dykové. Malířová píše, že její jméno otiskly bělehradské noviny. Článek napsal „mladý básník“, nespíše Milutin Bojić. Zmiňuje se o tom, že začala pracovat na prvním fejetonu, ale jako ošetřovatelka nemá zatím na psaní textů pro české noviny příliš času.⁸⁶

Článek, o kterém Malířová mluví, byl nejspíše otisknut v *Lidových novinách* až v dubnu. Je nazván znovu jako *Dopis z Bělehradu*⁸⁷ (je uveden bez přesnější datace). Oproti článkům z prvního pobytu Malířové na Balkáně začíná text ztrácet nadšení pro válku. Stále líčí srbské vojáky jako hrdiny a srbský lid jako trpitele, ale objevuje se zde i informace o tom, že český doktor uděluje pacientů co nejdelší lhůtu na zotavenou. Její pacienti se proměňují z osob, které lační pouze po válce a odplatě, v muže, kteří touží po domácím teple. Tímto prvním článkem z jejího druhého pobytu na Balkáně se z textů Heleny Malířové začínají postupně vytrácet černobílí hrdinové. Sama Malířová si uvědomuje, že tato válka už není jenom válkou pro osvobození balkánských Slovanů. Více se zmiňuje o českých lékařích, kterých si pacienti velmi považují (a štědrost českých doktorů prezentuje právě na udělování tzv. bolovaně). Tento text je patrně „fejetonem“, o kterém Malířová mluvila ve výše zmíněném dopise. Soudíme tak z toho důvodu, že se v textu objevuje zmínka o článku, který byl o ní a o českých lékařích otisknut v bělehradských novinách.

⁸⁵ MALÍŘOVÁ, Helena. (ed. LINDA, Jaromír). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 1, s. 13.

⁸⁶ MALÍŘOVÁ, Helena. (ed. LINDA, Jaromír). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 2, s. 3.

⁸⁷ MALÍŘOVÁ, Helena. *Dopis z Bělehradu. Lidové noviny*. roč. 21, č. 89, 2. 4. 1913.

Z *Dopisu z Bělehradu* cituje ve své studii Dana Šlaisová větu „Jenom ten národ, který ví, zač se bije, může konat i divy statečnosti, před nimiž Evropa stojí ohromena.“⁸⁸ Stejnou pasáž z tohoto textu cituje i Ivan Dorovský, ale chybně tento text zasazuje do pobytu Malířové ve Skopji.⁸⁹

Další text s názvem *Srbské kolo*⁹⁰ Malířová adresovala do českého tisku již 1. dubna 1913. Článek *Národní politika* otiskla ale až 17. dubna. Počet raněných v nemocnici je stále kolem dvou stovek, tedy stejný počet pacientů, o kterém mluvila již v polovině března. Popisuje běžný den v nemocnici, který se oproti textům z první fáze války, zdá být veselejším. Podle této reportáže se v bělehradské nemocnici po vizitě čte, ale především zpívá a tancuje. K tanci a zpěvu jim hrají převážně ranění cikáni. Postavy cikánů v tomto duchu procházejí i jejími díly s balkánskou tematikou.

Malířová v článku líčí jedno hudební odpoledne společně s údělem Turkyně, která si přišla vyprosit milost pro zajatého manžela. Pacienti i nemocniční personál se snaží Turkyni rozveselit. Společně všichni tancují národní tanec – srbské kolo. Malířová se zmiňuje o různých druzích srbského kola, v článku pacienti i personál konkrétně tančí vraňanku. Je to jeden z dalších příkladných textů, ve kterém spisovatelka líčí osudy obyčejných lidí. O válečném vývoji se v článku píše pouze tolik: „Celý svět, zdá se, tančí s námi a raduje se – – vždyť padlo Jedrene (Drinopol)!“.

Malířová se v tomto příspěvku přibližuje svým dopisům. Ve své korespondenci totiž daleko více využívá srbských výrazů. V textu pro noviny se ale spisovatelka snaží čtenáři význam srbského slova vždy ozřejmit. Například užívá slova „čiča“ (v českém překladu „strýček“ či „děda“, nejlépe toto slovo spíše vystihuje „dědoušek“, „staroušek“). Slovo dává do souvislosti s králem Petrem, čímž se snaží osvětlit, že toto označení v srbském prostředí nepůsobí nijak hanlivě. Její texty začínají mít i větší náboj srbského temperamentu, k čemuž spisovatelce napomáhají „balkánské“ citoslovce, které čeština téměř nezná a nevyužívá.

Dalším článkem z Bělehradu je text nazvaný *Rýže a paprika*⁹¹. Jde o historku, která se mezi místními tradovala před vypuknutím války. Sultán měl údajně před válkou zaslat králi Petrovi pytel rýže. Pytel měl značit počet vojáků v turecké armádě. Na tento vzkaz zaslal král Petr svému nepříteli papriku se vzkazem, že takhle zuřivé je jeho vojsko. Zmíněnou historku spisovatelce vyprávěli pacienti. Stejný příběh Malířová vložila v románu *Vítězství* do úst

⁸⁸ ŠLAISOVÁ, Dana. Ohlas první války balkánské 1912–1913 v českém prostředí. *Slovanské historické studie* I, č. 1 (1955), s. 246.

⁸⁹ DOROVSKÝ, Ivan. *České země a Balkán*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1974, s. 197.

⁹⁰ MALÍŘOVÁ, Helena. Srbské kolo. *Národní politika*. roč. 31, č. 104, 17. 4. 1913.

⁹¹ MALÍŘOVÁ, Helena. Rýže a paprika. *Národní politika*. roč. 31, č. 143, 27. 5. 1913.

básníka Boža Miljkoviće, který v tomto kontextu před hlavní hrdinkou románu prezentuje svůj národ jako vtipný a vychytralý.⁹² Podle Malířové nezáleží na tom, zda je tento příběh pravdivý, důležité je, že přirovnání k paprice nejlépe vystihuje srbského vojáka.

Text ale přináší i svědectví, na které čtenář článků Malířové z prvního balkánského pobytu nebyl zvyklý. Objevuje se zde rozmluva dvou raněných, kteří mluví o statečnosti svých žen. Ani jedna z manželek při odchodu manželů neuronila slzu. Oba pacienti se shodují na tom, že se ženy dokázaly v danou chvíli přemoci, ačkoliv teď jistě neustále pláčou. Navíc čtenářům spisovatelka představuje nový typ matky. Tento obraz matky není obraz hrdinné slovanské ženy, která svého syna vydala do války jako pomstu nepříteli. Matka vykreslená v článku je šťastna, že její syn stále žije, i když jeho zranění vyžaduje neustálou péči. Jediný náznak nadšení pro válku líčí Malířová v podobě tohoto těžce raněného vojáka, který když vidí pacienta s obvázanou hlavou, z prstů si vytvoří pistoli a namíří ji na nemocného jako na tureckého nepřítele.

Zlatá Praha v květnu otiskla rozsáhlejší líčení Heleny Malířové z bělehradské nemocnice.⁹³ Tento článek je orámován umíráním jednoho z pacientů nemocnice. Prostředek textu pak tvoří svědectví o veselém pacientovi. Článek začíná Malířová opět lyrickým líčením počasí a atmosféry svého pokoje. Zmiňuje se i o hře Iva Vojnoviče *Smrt matky Jugovičů* a jejím zpracování Jaroslavem Kvapilem v Národním divadle, která byla v českém prostředí velmi populární.

Rituál při umírání pravoslavného křesťana (vložení svíčky do rukou umírajícího) popsala Malířová již v textech předchozích. Tentokrát dodává, že umírajícímu vojákovi přiložili na oči peníze, aby se mu oči již neotvíraly. U posledních chviliek umírajícího, kterého spisovatelka popisuje v článku, je i jeho rodina. Malířová zde líčí matku, která nepláče, ale neustále zpívá modlitbu. Text tentokrát nepředstavuje matku, která je odhodlaná obětovat svého syna za národ. Chování této ženy je spíše plné bolesti a jakési šílenosti. Muži (tchán a bratranec umírajícího) po celou dobu pláčou. Plačící muž je znovu téma, které se u starších článků Malířové nevyskytuje.

I v tomto článku můžeme pozorovat postavy, které putují dalšími příběhy Malířové. Patří mezi ně například pacient Stanko, který se chlubí tím, že má stokilovou ženu. Navíc je Stanko příkladem odvážlivého muže, který pohrdá mravními zásadami společnosti. Pacienti v nemocnici ho například nechtějí přijmout mezi sebe z toho důvodu, že své ženě píše milostná psaníčka, což se v dobovém kontextu k chování muže nehodilo (připomeňme již

⁹² MALÍŘOVÁ, Helena. *Vítězství*. 2. vyd. Liberec: Cíl, 1948, s. 14.

⁹³ MALÍŘOVÁ, Helena. Modlitby i písně. *Zlatá Praha*. roč. 30, č. 38, 30. 5. 1913.

zmíněnou korespondenci vojáků, ve kterých byla žena pozdravována jako poslední nebo jí dopis nebyl adresován vůbec). Navíc většina zraněných Srbů pocházela z vesnice. Vesničanům obyvatelé Bělehradu evokovali nepočetnost. Tímto příspěvkem tedy Malířová osvětluje mravní situaci v Srbsku na počátku 20. století – roli ženy a roli bělehradských obyvatel.

Všechny balkánské texty z druhého pobytu Malířové v Bělehradě se nesou v duchu slov, která se objevují v povídce *Smilování*:

„Pochopila: i to, co bylo v mé minulosti hloupé, zbrklé a ztřeštěné, všechny ty omyly, všechno to plýtvání nadšením a city a citečky, – toho všeho netřeba litovat, netřeba se za to stydět.

Nemyslila dnes na světlé a milé chvíle své minulosti, jako myslívala v dobách zlých, ale na chvíle zlé, neboť nadešla jí doba světlá.

Nadešla jí tehdy, kdy ztratila člověka a našla *lidi*.

Nadešla jí tehdy, kdy kolem ní strádali, mučili se, umírali neznámí bratři...

Nadešla jí v zemi, kde byla válka, pro niž našli si krásné jméno – boj za osvobození utiskovaných – ale přesto tisíce lidí mučilo, kde rozléhal se pláč osiřelých, kde vypukaly nemoce, hlad a bída...

Jak to bylo možné? Smí se radovat, že jí nadešlo toto smíření, když kolem ni je tolik hrůzy a tmy?

Ale vždyť stále je na světě i hrůza i tma; a když jsi si vytrpěl hrůzu a tmou svoji, máš právo na oddech, abys nabyl sil k boji.“⁹⁴

Do kontrastu války zde spisovatelka dává své osobní problémy, ze kterých našla úniku právě díky válečnému prostředí. Nejdůležitější myšlenkou celého výše citovaného textu, je změna spisovatelčina vztahu k právě probíhající válce. Nutno podotknout, že povídka se odehrává ve Skopji, kde byla Malířová během svého prvního pobytu. U článků, které ze Skopje posílala do českých periodik, nelze ještě tento antimilitarismus pozorovat. Kniha, ze které citujeme, vznikla až v roce 1914, kdy spisovatelka začíná oba své náhledy na válku kombinovat. Všechny knihy Heleny Malířové s balkánskou tematikou, o které se práce nejvíce opírá, jsou již podobného ražení.

3.4 Třetí pobyt - Bělehrad

V dopise z 6. července 1913, který je adresován Boženě Hodačové-Neumannové, Malířová píše, že se opět chystá na další cestu do Bělehradu. Přirovnává svou touhu po

⁹⁴ MALÍŘOVÁ, Helena. *Popel*. Praha: Československý spisovatel, 1966, s. 202.

Balkánu k Viktorce, která šla za vojákem. Při druhém pobytu na Balkáně její nadšení pro válku začalo upadat, při pobytu třetím už válku odsuzuje přímo. Balkánské národy totiž zahájily boje mezi sebou. Zmíněný dopis je svědectvím, že ani po druhém pobytu si Malířová nepřestává korespondovat se svými pacienty a přáteli z jihu. Píše, že jí psal jeden komita ze Skopje. Vojáci podle Malířové tentokrát vyrazili do boje jenom proto, že jim to bylo nařízeno. Nejspíše i korespondence se srbským vojákem spisovatelku ještě více utvrdila v názoru, že tyto rozepře jsou nesmyslné.

Rozhodnutí o tom, že je spisovatelka odhodlaná být opět v Srbsku dobrovolnou ošetřovatelkou, otiskly *Národní noviny*. Je to článek nazvaný *Ku chvále cestování*.⁹⁵ Článek zahajuje výňatkem z *Malých básní v próze* od Charlese Baudelaira. Nadšeného cestovatele spisovatelka přirovnává k „bludnému Holanďanovi“. Právě toto označení používá často i ve své korespondenci jako podpis. V textu se dále odkazuje na hodnotu cestování pro člověka, který se nemá ke komu vracet. Cestování je podle autorky všelék na trápení. Obsah těchto slov naprosto koresponduje s osobností Heleny Malířové. Vykresluje její osobnost nejenom v období, na které se tato práce zaměřuje. Svůj článek ukončuje přesvědčením, že jí v cestování nezabrání žádná překážka, proto si může dovolit, navzdory svému skromně výdělečnému zaměstnání, vyrazit i do vzdálenější země. V těchto větách je obsažen další (ve všech jejích textech a dopisech přítomný) spisovatelčin charakter – neústupné odhodlání. Ale nejbližší cestou se pro Malířovou v tomto období znovu stal válečný Balkán. V článku se spisovatelka čtenářům dokonce svěřuje, že cestu na jih tentokrát nebude trávit ve vlaku, ale pojedede lodí po Dunaji.

Ještě jeden článek byl v novinách otištěn před jejím odjezdem na Balkán. V textu s názvem *Bílý svět*⁹⁶ Malířová přibližuje nesmyslné chování Čechů, kteří se postupně od událostí na Balkáně začínají odvracet. Češi začali během další fáze války litovat pomoci, kterou balkánským Slovanům poskytli. Malířová dokonce uvádí, že někteří její známí nechápali důvod, proč spisovatelka opět na Balkán jako dobrovolná ošetřovatelka odjíždí.

Do kontrastu v tomto článku spisovatelka postavila oslavnou střelbu v českém prostředí k uctění památky Jana Husa a střelbu balkánskou. Věří, jak už bylo jednou řečeno, že balkánští Slované tentokrát nejdou do války s nadšením, ale pohrdavé a nepřátelské postavení Čechů k této situaci znovu rozbíjí vztah mezi jihem a český národem. Upozorňuje na proměnu tohoto vztahu při první balkánské válce, kdy se Češi začali o jih více zajímat. Před první balkánskou válkou řadili Češi jižní Slovany spíše k nevyspělým a barbarským

⁹⁵ MALÍŘOVÁ, Helena. Ku chvále cestování. *Národní politika*. roč. 31, č. 181, 4. 7. 1913.

⁹⁶ MALÍŘOVÁ, Helena. Bílý svět. *Lidové noviny*. roč. 21, č. 186, 10. 7. 1913.

zemím, během prvního balkánského střetu se tento názor začal měnit. Při druhé válce nahlíželo české prostředí na Balkán opět jako na barbarský a „neevropský“ svět.

Svůj článek Malířová nazvala *Bílý svět* z toho důvodu, že tento název používali pro Bělehrad dva mladí Poláci, se kterými se spisovatelka setkala. Účasti Poláku na balkánském poli se Malířová věnuje poměrně často. Zdá se, že pro spisovatelku se Poláci stali dalším hrdinným národem (hned vedle Srbů). Poláci opustili svou nesvobodnou zem. Balkán se pro ně stal symbolem možné budoucí volnosti. Navzdory jejich hlubokému vlasteneckému citění, o kterém spisovatelka v článku mluví velmi konkrétně, musejí polští vojáci setrvat na jihu. Zajímavé ovšem je, že polští muži se nestavěli do řad běžného srbského vojska, k boji se hlásili v roli komitů.

O polských komitech se pak čtenář mohl dozvědět více v říjnovém vydání *Lumíru*. Malířová do zmíněného časopisu zaslala text s názvem *Střiga a Vilkolak*.⁹⁷ Společně s Poláky se scházejí u paní Kaji a její dcery, u kterých Malířová bydlela. Osoby a příběhy, které jsou v článku otištěny, se objevily jak v soukromé korespondenci Malířové, tak i v románu *Vítězství*. Například se zde píše o vykladačce karet tetce Anice. Spisovatelka si od ní také nechávala věštit budoucnost. Jednoho dne ale Anica sousedce vyložila z karet, že její manžel zemřel ve válce, v tu chvíli se údajný nebožtík objevil ve dveřích. Od té doby přestala teta Anica lidem budoucnost ukazovat.

Primárním tématem článku se ale stává vlastenecká otázka, jejíž problematiku rozproudí přítomnost dvou Poláků (Střiga a Vilkolak). Láska k národu se zde prolíná s různou mentalitou dvou rozdílných národů. Spisovatelka je zde jako představitelka národa třetího, ale v tomto případě zaujímá spíše roli pozorovatele. Tito dva bratři zaútočili v polském prostředí na svého učitele němčiny, poněvadž jim (podle jejich slov) bral národní identitu. Z tohoto důvodu museli uprchnout z vlasti. Pro emigraci si vybrali místo, o kterém slyšeli, že bojuje za svobodu – o Balkánu. Paní Kaja se k těmto bratrům chová jako matka k synům.

Skončila válka, chlápci tedy nastupují do školy, aby mohl alespoň v srbském prostředí dostudovat. Sice získávají nové místo pro své životy, ale Poláci nikdy nedokážou v mysli opustit rodnou vlast: „V jejich srdcích nebylo místa pro vlast novou. Nešťastné otčině své zůstanou vždy věrni – ať v jakékoli uniformě...“. Malířová v článku načrtává i budoucnost těchto bratrů. Válka sice skončila, ale oba mají stále povinnost v případě potřeby ihned nastoupit ke komitům. Komité se již na konci září přesouvají do Albánie. Ke skupině se

⁹⁷ MALÍŘOVÁ, Helena. *Střiga a Vilkolak*. *Lumír*. roč. 42, č. 1, 31. 10. 1913.

přidává pouze Střiga. Vilkolak odjíždí do Paříže. Spisovatelka jejich rozdělení popisuje jako hledání svobody. Kde bude jednomu z nich svobodněji, tam přijede bratr druhý.

3.5 Vzpomínky na srbsko-makedonské prostředí v roce 1914

I v roce 1914 se čtenáři mohli setkat s články Heleny Malířové, které se obracely na balkánské prostředí. Dva takovéto články vyšly v *Hlasu lidu*. Malířová se vrací převážně k pobytu v bělehradské nemocnici.

První z nich vychází v dubnu zmíněného roku a nese název *O národních zvycích a slavnostech srbských s podtitulem Vzpomínky z času války a po válce*.⁹⁸ Nejdříve seznamuje čtenáře s reakcí Srbů na český národ. Všichni Srbové při setkání s Čechem používají sousloví „zlatá Praha“, i přes to, že existovalo jen malé množství Srbů, kteří by někdy Prahu navštívili. Srbové podle Malířové znali všechna zeměpisná místa pouze podle německých atlasů, proto i pro Prahu používali pojmenování německé. Pro většinu Srbů bylo překvapivé zjištění, že se Praha nachází v Rakousku – Rakousko-Uhersko bylo pro Srby na seznamu nepřátel.

Ale nejdůležitějším tématem tohoto textu jsou zvyky a tradice pravoslavných Srbů. Kromě již zmíněné „slávy“, kterou Malířová popisovala v článku z jejího prvního pobytu na Balkáně, se věnuje podrobnějšímu popisu pravoslavného srbského pohřbu. Dále přibližuje tzv. d'urděv danak. O této srbské události se Malířová zmiňuje i ve své korespondenci. Ve větší míře se pak tomuto slavnostnímu dni věnuje i v románu *Vítězství*. Stejně tomu tak je i s tzv. mateřským týdnem, při kterém jsou matky přivázané k židli tak dlouho, dokud své děti neobdarují dárkem.

Zvláštní zmínka je v textu věnována i srbské hudbě. Při popisu hudby se Malířová znovu zamýšlí nad (pro Středoevropana) neznámou melodií, která vytváří pocit, že téměř nemá žádná pravidla, ale zároveň dokáže posluchače něčím okouzlit. Nejpozoruhodněji o účincích srbské hudby na cizince dokázala spisovatelka psát v již několikrát zmíněném románu *Vítězství*. Právě při poslechu této hudby se dokázala hrdinka Renée definitivně odhodlat k odjezdu z Balkánu.⁹⁹

Následující článek, uveřejněný v době první světové války, je nazván *Veselé vzpomínky ze Srbska*.¹⁰⁰ Podle Malířové právě veselost patří k dalším charakteristikám slovanské povahy. A nejnápadněji se vyskytuje právě u obyvatel srbského prostoru, kteří dokážou humor skloubit s jakousi nezátížeností. Podle Malířové se ale nemocniční prostory

⁹⁸ MALÍŘOVÁ, Helena. O národních zvycích a slavnostech srbských: Vzpomínky z času války a po válce. *Hlas lidu*. roč. 28, č. 253, 14. 4. 1914.

⁹⁹ MALÍŘOVÁ, Helena. *Vítězství*. 2. vyd. Liberec: Cíl, 1948, s. 168–171.

¹⁰⁰ MALÍŘOVÁ, Helena. Veselé vzpomínky ze Srbska. *Hlas lidu*. roč. 29, č. 47, 24. 8. 1914.

paradoxně nejvíce zaplňovaly smíchem v období protiturecké války, kdy vojáci měli daleko větší odhodlání k boji (ačkoliv se zdá, že její články z tohoto období jsou laděny spíše chladněji). Demonstruje tuto povahu na vojákovi prostého původu. Srbský lid podle spisovatelky klame svou tváří, zevnějškem je to drsný člověk, ale uvnitř se nachází citlivé srdce. Spousta raněných vojáků ošetřovatelkám i lékařům lichotila. I když to byly lichotky přehnané, dokázaly vždy české dobrovolníky potěšit.

Malířová se v článku zaměřuje i na vzdělanost a dobovou mentalitu prostého vojína. Voják běžně rozeznával pouze čtyři národnosti: Srby, Bulhary, Turky a Němce. Během první balkánské války začali nejenom ranění vojáci zjišťovat, že existují i národy další, které jim kupříkladu právě v této době přijížděly na pomoc. Což souvisí i s výše zmíněným článkem, ve kterém Srbové nevěděli, že český národ spadá pod Rakousko-Uhersko. Srbský lid většinou rozlišoval zbytek světa na „bratry“ a nepřátele. Jeden z pacientů byl dokonce překvapen, když zjistil, že čeští lékaři nejsou pravoslavného vyznání. Malířová dále píše, že většina srbských pacientů měla zájem o vzdělání. Vojáci se samozřejmě nejprve chtěli naučit číst a psát.

Během pobytu ve Skopji se spisovatelka setkala s neverbální komunikací balkánských Slovanů. Líčí nedorozumění s některými lidmi, když si špatně vyložila záporné vrtění hlavou, které ale na některých územích Srbové a Turci užívali pro vyjádření souhlasu. Malířová tento zvyk demonstruje na Skopji, kde se oproti Bělehradu daleko více střetával srbský vliv s tureckým.

Spisovatelka je v tomto článku aktuální. V části textu píše, že jsou to již tři měsíce, co opustila Bělehrad. Z tohoto důvodu se lze domnívat, že tento článek redakce *Hlasu lidu* převzala od periodika jiného. Nebo článek vyšel až se značným zpožděním. Jestli byl text otisknut nejdříve v periodiku jiném, se zatím nepodařilo dohledat. Dá se ale předpokládat, že Malířová článek nepsala v kontextu první světové války.

3.6 Kalendáře

Jaromír Linda se ve své práci o pobytu Heleny Malířové na Balkáně věnuje ještě dvou textům, které se nám nepodařilo dohledat. Z korespondence z 26. července 1913 se dozvídáme, že Malířová měla napsat nám stále neznámý text do jakéhosi *Hasičského kalendáře*. Vzhledem k tomu, že texty, které měly být otisknuty v kalendáři na následující rok, se shromažďovaly již během léta (na podzim probíhala jejich distribuce), měl by tedy být tento text uveřejněn v kalendáři na rok 1914. Z tohoto roku se v českém prostředí dochovalo velmi málo exemplářů s hasičskou tematikou.

Daleko větší popularitu měly v tomto období kalendáře vojenské. Jejich distribuce se rozšířila převážně v období první světové války. Další text Heleny Malířové, který se nám nepodařilo dohledat, by měl být uveřejněn právě v některém z vojenských kalendářů. Text článku s názvem *Válka a cit: Vzpomínka z Vídně a Srbska* se zachoval v plném znění v soukromém archivu spisovatelky. Jedná se o povídku, která byla nejspíše napsána v poválečných letech. Domníváme se, že by tento text mohl být napsán i v období během první světové války, kdy se Malířová vrací z Vídně zpět do Prahy (tj. rok 1916).

Prostudování různých vojenských kalendářů na našem území přineslo další poznatky, které se týkají balkánského střetu a jeho odrazu v českém prostředí. V době první světové války se tyto kalendáře navracejí k různým důležitým bitvám či přímo k válkám. Nechybějí ani retrospektivní pohledy na válku balkánskou. Jedním z nejzajímavějších textů je povídka *Odkaz*¹⁰¹, kterou napsal spisovatel František Josef Andrlík (1852–1939). Je to protiválečně laděný text, který se odehrává v bulharské Plovdivě. Objevuje se zde zmínka o českém lékaři i české ošetřovatelce Jeleně.¹⁰² Vypravěč české lékaře a dobrovolníky považuje za jedny z nejdůležitějších zachránců lidských životů v balkánské válce.

Primární roli v povídce přebírá ale otázka náboženská, která by mohla rozzlobené národy opět sjednotit (nebo alespoň usmířit). Jak už bylo řečeno, raněný Arnaut či Turek nerad v nemocnici lehával vedle raněného balkánského Slovana. Turci či Arnauti se báli o své životy, zároveň nedokázali důvěřovat ani personálu v nemocnici. Povídka se v tomto ohledu spíše zastavuje nikoli nad chováním muslimů v nemocnici, ale nad chováním křesťanů, kteří s nimi odmítají sdílet jednu místnost. Jeden z takovýchto případů, kdy muslim a křesťan musejí dlít pospolu, se změní v důležité životní přátelství. Muslim v nemocnici umírá a křesťan mu slibuje, že se postará o jeho syna. Nakonec skoro celá muslimská rodina zemřelého přítele přichází do rodiště křesťana, kde se na muslimskou ženu nedívají ostatní obyvatelé jako na sobě rovnou. Tento pohled na ženu-muslimku se záhy začne měnit hlavně díky laskavému faráři. Žena-muslimka se zmiňuje o své babičce, která na rozdíl od jiných muslimských příbuzných, tvrdila, že různá náboženství mohou žít vedle sebe. Tím si žena uvědomuje, že její babička byla také křesťankou, a přijímá křest. Považujeme tuto povídku za text odlišného charakteru, než se kterými se mohl čtenář v období Velké války setkávat. Navíc bylo daleko častější, že se o válce psalo jako o nevyhnutelné situaci, která je posvěcená právě vírou.

¹⁰¹ ANDRLÍK, František Josef: *Odkaz. Vojenský kalendář: na rok 1915*. Kutná Hora: K. Šolc, 1915.

¹⁰² Jelenou nazývali ranění vojáci i Helenu Malířovou.

ZÁVĚR

Cílem práce bylo zmapovat novinářskou tvorbu Heleny Malířové během balkánských válek v letech 1912 a 1913. Spisovatelka v těchto válkách působila jako dobrovolná ošetřovatelka. Podle korespondence, která se stala primárním dokumentem pro úspěšné nalezení většiny článků, Helena Malířová přispívala do *Národních listů*, *Pražských novin*, *Lidových novin*, *Samostatnosti*, *Národní politiky* a do *Lumíru*.

Již v části o prvním pobytu Heleny Malířové na Balkáně jsme se dotkli problematiky *Národních listů*. V číslech z roku 1913 jsme nenalezli žádné spisovatelčiny texty. A ačkoliv spisovatelka své přátele také několikrát vyzývá, aby její příspěvek odeslali do redakce *Pražských novin*, nebyl ani v tomto periodiku nalezen jediný článek, který by Helena Malířová z jihu zaslala. U *Pražských novin* ale její články nejspíše nemohly vzbudit takový ohlas jako vykreslení balkánského prostředí, které přinášel pravidelně ve své rubrice *Na půdě válečných litic* Josef Jan Svátek.

Cílem práce bylo také nalézt tři texty, na které ve své práci upozornil Jaromír Linda. Jedná se o báseň *Vardar*, povídku *Válka a cit* a o neznámý příspěvek, který by měl být uveřejněn v *Hasičském kalendáři*. Báseň *Vardar* měla být (podle poznámky u rukopisného textu) uveřejněna v periodiku *Zlatá Praha*. Báseň nakonec ve své příloze otiskly *Jihočeské listy*. Další dva zmiňované příspěvky, které se měly objevit v různých kalendářích, se nám dohledat nepodařilo. Otázkou tedy zůstává, zda tyto dva texty byly někdy uveřejněny.

Během druhého a třetího pobytu začíná textů, kterými Malířová do periodik přispívala, postupně ubývat. Může to samozřejmě souviset s nedostatkem času, ačkoliv v korespondenci můžeme pozorovat jistý úbytek práce v nemocničním prostředí, spisovatelka se chce více soustředit na texty svých knih. Ale spíše se přikláníme k názoru, že o články tohoto ražení již v českém prostředí nebyl tak značný zájem.

Pro Malířovou se občasné články staly alespoň možností, jak upozornit na rozkolísané názory v české společnosti na balkánské Slované. Charakter textů se při dvou posledních pobytech Malířové na jihu začíná měnit. Spisovatelka už více upouští z naivní představy „hodných“ a „zlých“ národů. Také líčení srbské mentality, především u žen a vojáků, se v člancích začíná proměňovat.

Vzhledem k časové náročnosti práce (především během prvního pobytu) v nemocnici nemohly být její příspěvky publikovány tak pravidelně, jako tomu bylo v případě jiných válečných dopisovatelů. Články těchto pověřených korespondentů jsme se snažili dávat do kontrastu s texty Malířové. Spisovatelka navíc na Balkán odjíždí i v průběhu dalších

válečných konfliktů, do kterých už se většina zmíněných korespondentů nevrací (jejich zpravodajská anabáze válečným jihem většinou končí průměrně v prosinci roku 1912). A jejich zprávy z balkánského prostředí jsou již začátkem roku 1913 vydávány jako knihy (viz Emanuel Škatula, Josef Jan Svátek a Adolf Srb). Malířová však během svých tří pobytů na jihu nevyprodukovala takové množství článků, které by mohly tvořit knihu. I z tohoto hlediska nemohou být její texty tolik provázané jako texty pravidelných přispěvatelů. Jsou to spíše nahodilé reportáže z nemocničního či městského prostoru – navíc je to prostředí omezené pouze na Skopji a na Bělehrad. Její příspěvky nepodávají žádné bližší a konkrétnější informace o postupu vojsk či vývoji válečné situace. Malířová se zajímá o každodennost obyčejného člověka. Pokud se blíže dozvídáme nějaké informace válečného či politického charakteru, dostávají se k nám zprostředkovaně přes osobu, kterou článek cituje. Stejným způsobem zachází spisovatelka i s historií. Ledabyly ji nadhazuje podle potřeby článku. Čtenáři tak při četbě těchto textů chybí obecnější kontext velkých dějin či alespoň obecnější zmínky o poměrech mezi balkánskými Slovany.

Nejdůležitější a nejviditelnější myšlenkou všech příspěvků Heleny Malířové je slovanská vzájemnost. Její články se často omezují na černobílé vidění světa a lidí. Ale i přes tuto jakousi naivitu neztrácejí texty svůj půvab hlavně díky spisovatelčině obratnosti v lyrickém líčení prostředí (nejpůvabněji její lyrické pojetí působí v zrcadlení člověka a přírody). Její články jsou založeny převážně na individuálním postoji jedince, který je naplněn převážně intenzivními prožitky a aktuálními pocity.

Za největší úskalí (týká se to i celkového díla Malířové) lze považovat neustálé vracení se k postavám či příběhům, které stojí na reálném základu. Pokud nebudeme za literární pozůstalost považovat osobní korespondenci Heleny Malířové (ačkoliv i zde se objevuje obratnost jejího psaní), hlavními měřítky pro novinářskou práci spisovatelky by se měly stát jiné texty s balkánskou tematikou. Konkrétněji se pro tuto práci důležitým pramenem staly knihy *Popel*, *Srdce nemá stání* a *Vítězství* (práce tyto dva romány cituje z přepracovaného spojeného vydání, které vyšlo pod názvem *Vítězství*) a také román *Deset životů*. Výše analyzované články z let 1912 a 1913 byly pro spisovatelku jakousi inspirací či možností, jak se navrátit ke vzpomínkám. Neustále se totiž setkáváme s kopírováním příběhů i postav. Opakování stejných či dosti podobných charakterů postav hlavních hrdinek i osob jiných evokuje pocit přecházení postav mezi fikčními světy. Sice jsou postavy zasazeny do jinak laděné dějové linie, ale čtení většího počtu knih Heleny Malířové pak ve čtenáři vzbuzuje dojem, že se mu stejné charaktery nabízejí i v jiných knihách. Články, které

Malířová posílala z Balkánu, jsou velmi charakteristické jak pro Malířovou-spisovatelku, tak pro Malířovou-ženu. Na tuto skutečnost poukazují všechny výše zmíněné důvody.

Publicistické texty v tvorbě Heleny Malířové lze tedy považovat za určitý předstupeň jejích rozsáhlejších děl. Zároveň svým individuálním přístupem poukazují na dobovou mentalitu v českých zemích ohledně slovanství a slovanské vzájemnosti. Upadající počet příspěvků do periodik je toho důkazem. Helena Malířová se v tomto období poklesu počtu informací o jižních válkách stává jakousi dobovou patronkou balkánských Slovanů.

SUMMARY

Purpose of this thesis was to collect and analyze journalistic work of Helena Malířová during the Balkan Wars in the years 1912-1913, in which this writer operated as a volunteer nurse. During this period Malířová visited Balkan three times. According to correspondence, which was the prime document for finding most of the articles successfully, Helena Malířová mainly contributed her scripts in *The National Newspaper*, *The Prague's Newspaper*, *The People's Newspaper*, *The Independence*, *National Policy* and *Lumír*. Writer had mentioned these journals in her letters, but her script can be also found in other periodicals.

Malířová was interested in a daily life of an ordinary human. She was working with living objects, so if there is any information which is about war or politics, we are sure that this information is truly from someone who experienced this situation. That is how the writer was working with history also. She was using history for the needs of her scripts. This could be complicated for her readers, because they were missing basics or context of complicated Balkan history.

During her second and third stay, articles had started to decrease. This could be related with busyness of Malířová, but also most of the journals in the Czech lands stopped to care about articles with these topics. The Czech society started to criticize her articles, and also the character of her writings changed a lot during her last stays on South. Writer left her naive ideas about „good“ and „bad“ nations. Also description of the Serbian mentality, especially for women and soldiers, started to change in her articles. Little by little her enthusiasm for war started to disappear.

Journalistic scripts of Helena Malířová can be considered as a certain „pre-stage“ of her books with Balkan topics. Individual approach of her work shows how Czech mentality during the given period was thinking about Slavism and Slavic unity. These topics started to be less popular, prove is the falling number of articles posted in Czech journals. Even so, Helena Malířová in this point of view became a patroness of the Balkan Slavs.

PRAMENY

- MALÍŘOVÁ, Helena. Bělehradské obrázky. *Pokrok západu: týdeník politický, poučný a zábavný*. Omaha: [Edward Rosewater]. 1912, roč. 42, č. 20, 4. 12. 1912. ISSN 2469-2859.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Bělehradské obrázky. *Samostatnost: orgán radikálně pokrokový*. Praha: Ant. Hajn. 1912, roč. 11, č. 31, 12. 11. 1912.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Bílý svět. *Lidové noviny*. Brno: Vydavatelské družstvo Lidové strany, roč. 21, č. 186, 10. 7. 1913. ISSN 1802-6265.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Cizí město. *Pokroková revue: měsíčník pro politiku, národohospodářství a život kulturní*. Praha: Samostatnost. 1912, č. 2, prosinec 1912. ISSN 1805-4625.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Deset životů*. Praha: Československý spisovatel, 1974.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Dopis z Bělehradu. *Lidové noviny*. Brno: Vydavatelské družstvo Lidové strany. 1913, roč. 21, č. 89, 2. 4. 1913. ISSN 1802-6265.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Dopis z Bělehradu: V nemocnici. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 1912, roč. 52, č. 305, 4. 11. 1912. ISSN 1214-1240.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Ku chvále cestování. *Národní politika*. Praha: V. Nedoma, 1913, roč. 31, č. 181, 4. 7. 1913. ISSN 1805-2444.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Kuku mene!: Běda mi!. *Hlas lidu: Bohemian Workingmen Coperative Assotiation*. 1912, roč. 27, č. 122, 21. 11. 1912. ISSN 2573-8992.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Kuku mene!: Běda mi!. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr. 1912, roč. 52, č. 309, 8. 11. 1912. ISSN 1214-1240.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Modlitby i písně. *Zlatá Praha: obrázkový týdeník pro zábavu a poučení*. Praha: J. Otto. 1913, roč. 30, č. 38, 30. 5. 1913. ISSN 1801-2493.
- MALÍŘOVÁ, Helena. O národních zvycích a slavnostech srbských: Vzpomínky z času války a po válce. *Hlas lidu: Bohemian Workingmen Coperative Assotiation*. 1914, roč. 28, č. 253, 14. 4. 1914. ISSN 2573-8992.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Pod kaštanem*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1957.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Ranění Arnauti a Turci. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr. 1912, roč. 52, č. 308, 7. 11. 1912. ISSN 1214-1240.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Rýže a paprika. *Národní politika*. Praha: V. Nedoma. 1913, roč. 31, č. 143, 27. 5. 1913. ISSN 1805-2444.

- MALÍŘOVÁ, Helena. Srbské kolo. *Národní politika*. Praha: V. Neodoma, 1913, roč. 31, č. 104, 17. 4. 1913. ISSN 1805-2444.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Srbský svátek "sláva". *Národní politika*. Praha: V. Neodoma. 1912, roč. 30, č. 320, 19. 11. 1912. ISSN 1805-2444.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Srdce nemá stání: román*. Praha: A. Hynek, 1918.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Střiga a Vilkolak. *Lumír: týdeník zábavný a poučný*. Praha 1913, roč. 42, č. 1, 31. 10. 1913. ISSN 1212-0243.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Trochu lyriky, trochu humoru. *Národní politika*. Praha: V. Neodoma, 1912, roč. 30, č. 343, 12. 12. 1912. ISSN 1805-2444.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Veselé vzpomínky ze Srbska. *Hlas lidu, Bohemian Workingmen Cooperative Assotiation*. 1914, roč. 29, č. 47, 24. 8. 1914. ISSN 2573-8992.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Víno*. Praha: Mladá fronta, 1957.
- MALÍŘOVÁ, Helena. Zlaté srdce slovanské. *Lidové noviny*. Brno: Vydavatelské družstvo Lidové strany, roč. 20, č. 324, 24. 11. 1912. ISSN 1802-6265.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Pilná rozsevačka: výbor z díla*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Popel*. Československý spisovatel, 1966.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Vítězství*. 2. vyd. Liberec: Cíl, 1948.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Zápisky z nemoci*. Plzeň: Archiv města, 1985.

LITERATURA

- ANDRLÍK, František Josef: Odkaz. *Vojenský kalendář: na rok 1915*. Kutná Hora: K. Šolc, 1915.
- BOUČEK, Bohuslav. Dorozumívací řeč slovanských lékařů. *Věstník československých lékařů: orgán Ústřední jednoty československých lékařů a českých lékařských komor: list pro hájení sociálních zájmů lékařských*. Praha: Ústřední jednotka československých lékařů. 12. 9. 1936, roč. 48, č. 36–38, s. 1082–1084.
- BUREŠOVÁ, Jana. Reflexe společenského postavení žen v komunistické ideologii a politice ve 20. a 30. letech 20. století v Československu, In KÁRNÍK, Zdeněk – Kopeček, Michal (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II*. Praha: Dokořán, 2003, s. 41–62. ISBN 80-86569-77-2.
- *Čech*. Praha: 1912, roč. 37, č. 47, 31. 10. 1912.
- *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století: slovníková příručka*. 3. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1982.
- DOROVSKÝ, Ivan. Balkánská problematika a česká společnost od 70. let 19. století do balkánských válek. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 1972*, roč. 20–21, č. C18-19, s. 35–51.
- DOROVSKÝ, Ivan. Naše poznávání Balkánu koncem minulého století. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity 1992*, roč. 41, č. C39, s. 81–91. ISSN 80-210-0437-1.
- DOROVSKÝ, Ivan. *České země a Balkán: kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1974.
- DYK, Viktor. My a Balkán, či spíš Balkán a my, *Samostatnost: orgán radikálně pokrokový*. Praha: Ant. Hajn, 1912, č. 298, roč. 11, 27. 10. 1912.
- FASTROVÁ, Olga. Návštěvou u důstojníka-veterána. *Národní politika*. Praha: V. Nedoma, 1912, roč. 30, č. 345, 14. 12. 1912. ISSN 1805-2444.
- HALAS, František. *Imagena*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 287–288.
- HAVEL, Rudolf a OPELÍK, Jiří. *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Československý spisovatel, 1964.
- HORKÝ, Karel. *Výlety do politiky*. 2. vyd. Praha: Josef Springer, 1931, s. 270–274.
- HOUŠKOVÁ, Marie. *A léta běží*. Praha: Naše vojsko, 1986, s. 266–254.
- K. N. *Ženské listy: list věnovaný zájmům českých paní a dívek*. Praha: Vydavatelské družstvo Ženského světa, 1897–1930, roč. 42, č. 10, s. 4.

- KÁŠ, Svatopluk. Čeští lékaři v balkánských válkách 1912–1913, *Praktický lékař: časopis pro další vzdělávání lékařů* 86. č. 3 (2006), s. 176–179.
- Kdo má být ošetřovatelkou nemocných. *Samostatnost*, roč. 2 (XVI.), č. 339.
- KUCHAROVÁ, Jaroslava. *Helena Malířová, typ emancipované spisovatelky*. Disertační práce PdF UK. Pedagogická fakulta UK, 2010.
- KUPKA, Jiří Svetozar. *Balkánský sud prachu*. Český Těšín: Agave, 2003, s. 66–78. ISBN 80-86160-76-9.
- LEHÁR, J., STICH, A., JANÁČKOVÁ, J., HOLÝ, J: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, 1998. ISBN 978-80-7106-963-8.
- LINDA, Jaromír. Helena Malířová a její účast v Balkánských válkách v letech 1912-1913. In *Зборник на трудови од VII македонско-чешка научна конференција одржана во рамките на Меѓународниот славистички собир на 15-16 јуни 2017 г. во Скопје*. (ур. Јасминка Делова-Силјанова): Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 2018, стр. 201–216. ISBN 978-608-234-060-9.
- MALÍŘOVÁ, Helena. (ed. LINDA, Jaromír). Balkánská korespondence. *Slovanský jih* 2019, č. 1 a 2. ISSN 1213-3612.
- MATYSKOVÁ, Hana. Helena Malířová (1877–1940), In *Žena umělkyně na přelomu 19. a 20. století*. Středočeské muzeum v Rožtokách u Prahy 2005, s. 255–266. ISBN 80-239-5958-1.
- MUKAŘOVSKÝ (ed.). *Dějiny české literatury IV*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-48-3.
- NASKOVÁ, Růžena. *Jak šel život: paměti a zápisky*. Praha: Orbis, 1955.
- *Naše doba: revue pro vědu, umění a život sociální*. Praha: Královské Vinohrady: Jan Laichter, 1894-1949, roč. 22, č. 2, str. 161–164.
- NEUMANNOVÁ, Zdeňka. Bojovaly za náš zítřek. *Vlasta: list výboru čs. Žen*, roč. 14, č. 9, 8. 3. 1960, s. 10.
- NOVÁK, Jan Václav a NOVÁK, Arne. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 4. vyd. Olomouc: R. Promberger, 1939, 1031–1067.
- OLBRACHT, Ivan. *Dvě psaní a moták*. Praha: A. Synek, 1931.
- PAŠKOVÁ, Božena a Růžena NASKOVÁ. *Jeden život: hrst vzpomínek na Helenu Malířovou*. Praha: Svoboda, 1948.
- PAULOVÁ, Milada. *Balkánské války 1912–1913 a český lid*. Praha: ČSAV, 1963.

- PEŠAT, Zdeněk. *Čeští spisovatelé z přelomu 19. a 20. století*. Praha: Československý spisovatel, 1972, s. 89–92.
- ROSENKRANCOVÁ, Milada. Dopis Češky z Bělehradu. *Národní politika*, Praha: V. Nedoma, 1883-1945, roč. 30, č. 301. ISSN 1805-2444.
- ROSENKRANCOVÁ, Milada. Ze života v srbských válečných nemocnicích. *Národní listy*. Praha: V. Nedoma, 1912, roč. 52, č. 339. ISSN 1805-2444.
- RYCHLÍK, Jan. *Mezi Vídní a Cařihradem: Utváření balkánských národů*. Praha: Vyšehrad, 2009. s. 305–334. ISBN 978-80-7021-957-7.
- SEVERA, Jan. *Působení českých lékařských dobrovolníků v balkánských válkách 1912–1913, jeho důsledky a vlivy na vývoj balkánské zdravotní péče*. Bakalářská práce. Fakulta sociálních věd. Univerzita Karlova v Praze, 2014.
- SRB, Adolf. *Válka na Balkáně v roce 1912–1913*. Praha: F. Šimáček, 1913.
- SVÁTEK, Josef Jan. *Srbsko: dojmy ze zájezdu do Srbska a na jeho válečná jeviště*. Praha: Místodržitelská knihtiskárna, 1913.
- ŠKATULA, Emanuel. *Válka na Balkáně: válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku*. Praha: A. Svěcený, 1913.
- ŠLAISOVÁ, Dana. Ohlas první války balkánské 1912–1913 v českém prostředí. *Slovanské historické studie 1*, č. 1 (1955), s. 232–245. ISSN 0081-007X.
- Táňa B. Z bělehradské vojenské nemocnice. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 1912, roč. 52, č. 334, 3. 12. 1912. ISSN 1214-1240.
- Táňa B. Z vojenské nemocnice. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr, 1912, roč. 52, č. 317, 16. 11. 1912. ISSN 1214-1240.
- UHROVÁ, Eva. Ženy v KSČ a stávkové hnutí textilních dělnic v Čechách ve 20. letech: Ze stránek komunistického tisku pro ženy. In KÁRNÍK, Zdeněk – Kopeček, Michal (ed.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II*. Praha: Dokořán, 2003, s. 27–40. ISBN 80-86569-77-2.
- V září Balkánu. *Samostatnost, orgán radikálně pokrokový*. Praha: Ant. Hajn, č. 31, roč. 11, 12. 11. 1912.
- VESELÝ, Antonín: Romány o cizině. *Česká revue: měsíčník Národní strany svobodomyšlné, věnovaný veřejným otázkám*. Praha: Zdeněk V. Tobolka, 1914 roč. 8, č. 2. ISSN 1801-125X.

PŘÍLOHA - Ukázky publicistických textů Heleny Malířové

Ranění Arnauti a Turci (v Bělehradě, 4. listopadu 1912)¹⁰³

Je docela jiný pohled na řady postelí, v nichž leží ranění Srbové, než na raněné vojáky a důstojníky turecké a arnautské.

Srbský studující medicíny ochotně mne provádí menšími sály, kde leží několik Řeků a mnoho Turků a Arnautů.

Jaké jsou tu podivné, divoké, zasmušilé obličejy! Jaké barvy, černé, hnědé, černohnědé, a ty oči, ty zářivé, černé oči! Arnauti jsou rusí; i jeden Turek je rusý, ale to je...Němec.

Zastavili jsme se u jednoho Turka; převrací se netrpělivě, povzdychává, prosí „voda“. Tolik se již naučil po srbsku. Ošetřovatel rychle mu přináší sklenici vody. Myslila bych, že má pouze horečku, jinak, že je skoro zdrav. Ale můj průvodce praví stručně:

„Ten musí zemřít. Má prostřelené břicho, kulka vyšla zády ven. Ten musí zemřít.“

Turek se na nás dívá, slyší svůj ortel, ale nerozumí. Patrně by jím však stejně málo hnulo, i kdyby rozuměl...

Po sále chodí také Srbové a snaží se dorozumět se svými nepřáteli. Je tu však jen jeden, jenž umí srbsky. Mladý důstojník turecký, s tváří velmi jemnou a inteligentní, je zahrnut cigaretami, ale nechce kouřit. Dívá se ne nepřátelsky, ale chladně, cize na všechny kolem sebe!

Z kouta zní smích. Tam leží Turek, obklopený několika Srby. Tomu se tu zalíbilo. Učí se srbsky, všichni mu ochotně pomáhají. Vysvětluje posuňky i slovy, že se mu tu líbí jedna gospica, že by si jí chtěl vzít. Líbí se mu křesťanky i proto, že nechodí zahalené, že si může každou prohlédnout. A nové a nové zjevy; zde tvář žlutohnědá, s ohromnými, šikmými očima, a ty oči se usmívají a zvědavě kolem sebe pohlížejí. Rád by hovořil, ale nikdo mu nerozumí. Je tu krásný typ Řeka, s jemnou, bledou pletí, s kučeravým krátkým vousem, a také několik starších, v tupou resignaci zahloubaných Turků, ale většinou jsou to lidé mladí dvacet, třicet let...

Spěchám odtud... Je mi trapno. Je mi těchto Arnautů i Turčínů líto...tak divně, trapně líto. Naši...naši jsou hrdinové. Jsou vítězové. Ani jejich matky nad nimi nenaříkají. Ani jejich matky jich nelitují, protože jsou na ně hrdy. Oč větší ubožáci jsou tito příslušníci zbabělého,

¹⁰³ MALÍŘOVÁ, Helena. Ranění Arnauti a Turci. *Národní listy*. Praha: Julius Grégr. 1912, roč. 52, č. 308, 7. 11. 1912.

ukrutného národa, kteří tu leží nyní bezmocni mezi nenáviděnými d'aury – a jsou jimi ošetřováni – ?

A stejně trapný, odpuzující je pohled na zástupy zajatých Turků a Arnautů, hnaných městem v průvodu ozbrojených Srbů. Lidé se sbíhají se všech stran, utvořili špalír. Pokřikují, upozorňují na toho, na onoho, a zajatci táhnou, táhnou tupě a mdle, v cárech s hnědými fezy nebo kusy hadrů na hlavách, jako zvěř táhnou...ulicemi plnými slunce a vítězných nepřátel...

Srbské kolo (v srbském Bělehradě 1. dubna 1913)¹⁰⁴

Máme jaro! Přihlásilo se již teplým sluncem a svěžím vzduchem, v němž voní již čerstvá hlína a mladá tráva. Kaštany rozvíjejí lístky, třešně kvetou, oživil Kalimegdan i Topčider, a také nemocnice jsou jarně osvětleny a zveseleny.

Raněných je v Bělehradě již málo; za to mnoho nemocných, těch, kteří se brodili vodou, spali v dešti, blátě a sněhu pod širým nebem, po celé týdny oděvu nesvlékli... Odnegli si revmatismus, zápaly, tyfy. I skvrnitý tyf se objevil.

V sálech 18. rezervní nemocnice je po deseti, po dvaceti vojácích. (V celé budově kasáren VII. pluku přes dvě stě nemocných). Jak se tu žije? Všelijak, ale dlouhé chvíle tu nikdo nezná.

Po šesté hodině ranní ožívují rozsáhlé chodby, v koupelnách je již zatopeno, přicházejí nemocní a koupají se. V sedm hodin se snídá. Ach, jak chutná mléko s černým chlebem po zdravém vyspání na vojenské posteli – kdybyste věděli! Zdá se mi, že jsem dosud nikdy tak dobře nespala a s takovou chutí nesnídala!

Po snídání bývá chvíli ticho. Ti, kteří nemohli v noci spát, podřimují, dospávají. Slunce vniká otevřenými okny, venku je živo, na dvoře kasáren řežou dříví, kdesi zní vojenská trubka a v zahradě vojenské akademie tuží se tělocvikem rekonvalescenti v bílých pláštích...

Po lékařské visitě je i v sálech živo. Přicházejí noviny, čte se, politisuje. Nemluví se takřka o ničem jiném než o válce, o událostech z bitev, o vyhlídkách do budoucna...

A odpoledne...odpoledne se tančí!

V nemocnici se tančí? Ano, a zpívá se a hraje...

Skoro v každém sále je nějaký cikán. Jsou to krásné typy, hnědočerní jako hlína, a všichni muzikanti.

¹⁰⁴ MALÍŘOVÁ, Helena. Srbské kolo. *Národní politika*. Praha: V. Neodoma, 1913, roč. 31, č. 104, 17. 4. 1913.

V mém sále je cikán asi dvaadvacetiletý; má doma šestnáctiletou ženu, a právě se mu narodil syn. Vypravuje nám to všecek rozradostněn. Jako dítě se raduje.

„A co, je ti syn podoben, kume?“ ptají se ho druzí. (Cikánům říká se kume, kmotře.)

„Je! Černý, jako já, píše mi žena, i oči má po mně, docela je mi podoben!“ živě vykládá mladý otec.

Hovoří se pak o tom, jak je to moudře na světě zařízeno: v čase válečném rodí se prý vždy nejvíce dětí...

Z druhého sálu došel jiný cikán s houslemi. Kdo může, vstává s postele a všichni se skupí okolo kuma.

Kum sedne na postel a hraje. Má dobrý nástroj a dobře hraje. Před válkou byl s kapelou v Londýně, v Hamburku atd.

Usmívá se zádumčivě, hraje vášnivě smutné i podivné veselé písně srbské, a spustí konečně i kolo...

Joj! Kdo by tu odolal!

První vyskočil student, který dochází do nemocnice jako dobrovolný posluhovač při rozdávání obědů, zapisování potřeb atd. Chytne se s bolnyčarem, selským hochem, za ramena a oba tančí trojánca. (Srbské kolo má různé způsoby: je božino kolo, oficírské, žikino, vraňanka a. t. d.).

Cikán se omlouvá, že zapomněl hrát, že prsty odvykly smyčci za těch šest měsíců, co držely pušku...

Ale není to pravda, neodvykly.

Housle ševlí, ševlí jakési ptačí popěvky, a hoši tančí, podupávají, vrtí se; a brzo připojují se i nemocní. Komu jen trochu je snáze, přiskočí, a brzo je celé kolo; tanečníci pohvizdují a sykají do taktu, všichni jsou zaujatí rozkoší tance, nohy jim jen jen hrají, s-s-s, a housle ševlí, a cikán, krásný a černohnědý jako hlína, usmívá se zádumčivě...

V tom přijde úředník se zprávou, že máme v nemocnici Turkyni. Přišla na vojenské ministerstvo prosit za muže, zajatého v Bitolji. Je morfinistka a silně hysterická.

Umístili ji zatím dole v síni, kde přespávají bolnyčaři a „čičové“, posluhovači. (Čiča značí tolik co u nás děda, strýček, staroch. I králi Petrovi se říká „čiča Petar“.)

„Pojďte se podívat na bulu! Vyzval mne úředník. (Bula, turecky žena.)

Sestupují do nižšího poschodí a tam potkávám plačící sestru z oddělení tuberkulosních.

Co se stalo? Umírá jí jeden nemocný; již je v agonii, a sestra běží pro svíčku, aby mu ji rozsvítila a do ruky vtiskla... Pláče usedavě, a nahoře tančí... a tančí se i dole...

Život a smrt...

Dole ve veliké síni se sloupovím je nejveseleji. Řada oken je otevřena do zahrady, svěže zelené a kvetoucí a bílé i růžové, a slunce radostně svítí...

Na jedné posteli sedí na skřížených nohách „bula“, Turkyně. Nemá tvář zahalenu. Není již mladá, není hezká. Jak uvidí některou sestru, padne jí okolo krku a líbá ji a vzdychá.

Kolem ní je plno vojáků, snaží se s ní dorozumět, ale ona zná pouze jedno slovo srbské: čovek. (Člověk značí tolik co muž, manžel.) Jeden momak (hoch, mladík) hraje na frulu, klarinet. Spustil švitořivé kolo. Vraňanku.

Asi dvacet tanečnicků utvořilo kolo, selští hoši (každý má za uchem kytičku – petrklíč nebo fialky nebo kvítek hyacintu –), vojáci, kuchař, i my sestry, i Turkyně, všichni tančíme vraňanku. Momak chodí za námi a švitoří na frulu, a my tančíme středem síně, kolem sloupů, tvoříme figury, a Turkyně nás vede. Pravou rukou drží se tanečnicka, v levé má šátek a mává jím. Její tvář se chorobně usmívá, ale tančí hbitě, pokrucuje se v bocích a pohybuje břichem.

„Hle bulu, jak tančí srbské kolo!“ volají diváci – seskupilo se jich plno kolem a tleskají nám do taktu.

V koutě stojí i starý čiča z mého sálu. Je mu přes sedmdesát let, má jasně šedivé oči pod jezatým žlutým obočím a stále se dobromyslně usmívá. Ubožák, byl prý kdysi „gazda“ (bohatý sedlák) ale přišel o všechno, měl tři syny, zemřeli mu v jediném roce, a nyní je sám se starou ženou, a oba posluhují...

Škádli ho nedávno druzí čičové:

„A co tvoje bába, kolik pak je jí let?“

„Ptám já se, kolik je tvojí? Neptám, dej mi pokoj!“ odbyl je. Jeho bába je starší než on, a snad se chudák za to stydí...

Vyzvali i čiču starého, aby se přidal ke kolu. Zdráhá se chvíli, že zapomněl, ale konečně i on si dá říci... a tančí s námi, milý dobrý čiča, opuštěný, osiřelý, a jak svižně tančí, jak křepce poskakují jeho slabé nohy v pestrých čarapách a opáncích...

Celý svět, zdá se, tančí s námi a raduje se – vždyť padlo Jedrene (Drinopol)!

Ku chvále cestování¹⁰⁵

„Zdá se mi, že by se mi vždy dobře vedlo tam, kde nejsem, a o této otázce stěhování diskutuji stále se svou duší,“ praví Baudelaire v jediné ze svých malých básní v prose *Any where ont od the Word* (Kdekoli mimo svět).

Tam, kde nejsem... Sladká moudrosti! Myslím, že všichni cestovatelé mají v hloubi duše skrytu tuto touhu po změně místa, tento věčný neklid a neuspokojitelnou pohyblivost.

Jsem přesvědčena, kdo jedenkrát se pustil trochu do světa, že propadl již neodvolatelně osudu bludného Holanďana, s tím rozdílem, že tohoto moderního Holanďana ani věrná láska ženina nespasí a klidnému životu nevrátí.

Cestování... Věru, za všechno možno litovat peněz. Koupím-li si klobouk „nad své poměry“, jistě za týden tohoto lituji, protože i nejpůvabnější jeho forma mi sevšední, a mimo to musím uznat, že o polovinu lacinější klobouk sluší mé přítelkyni právě tak dobře, ne-li líp. Všechno sevšední – jen toulání světem má vždy svůj půvab, a peněz věnovaných na tyto radosti nikdy člověk nelituje.

V kolika případech doporučují i lékaři nemocným cestovati! Rozrušené nervy, těžkomyslnost, nešťastnou lásku – to vše možno s úspěchem léčit, ať už cestou na jih či na sever – dle temperamentu pacientova.

Cestovati možno dnes již tak pohodlně a domácky, že se vám ani po domácím krbu nezasteskne. Máte ve vlacích spací vagony, máte jídelny... Pro pravého cestovatele-gourmanda má tento život ve vlaku zvláštní svůj půvab. Neznámí lidé, s kterými sedí v jednom voze, stanou se mu náhle blízkými a zajímavými anebo mu zůstanou pro vždy záhadnými – a vzpomíná i po letech na ně s melancholickým úsměvem... „co se asi s nimi stalo? jaký osud potrkal onu zajímavou paní, která se mnou tehdy jela k moři? atd.

Krajiny ubíhají před vašimi zraky, scenerie se mění; projíždíte-li nudnou rovinou, schoulíte se s knihou do kouta, nebo zdřímnete; anebo se pobavíte s hezkým, veselým protějškem.

Ano i hotely a hotelové pokoje mají pro cestovatele-gourmanda zvláštní teplo a útulnost. Mají konec konců vždy jeden ráz, i zdá se vám, že se vracíte vždy do toho svého. Doma abyste pečovali o úklid, abyste se strachovali výpovědi, nebo zvýšení nájemného – těch starostí na cestě neznáte. Volní jste, volní jako ptáci – a stále nové kraje poznáváte, stále nové lidi vidíte, a žijete starým životem, žijete životem osvobozeným od malicherných starostí denních, vaší duši rostou křídla a vaše oči rozvírají se dychtivě na proměnlivou krásu světa...

¹⁰⁵ MALÍŘOVÁ, Helena. Ku chvále cestování. *Národní politika*. Praha: V. Nedoma roč. 31, č. 181, 4. 7. 1913.

Když jsem podnikala první své cesty, bylo mi vždy nepříjemno mysliti na uzavřený svůj byt; necítila jsem se ještě tak radostně volnou, tak odpoutanou, tak bezstarostnou; a přiznávám se – počítala jsem lakotně, co musím platit tam za ten opuštěný, uzavřený byt, za to skladiště nábytku. Lidé, mající rodinu, nebo svůj dům, neznají ovšem tohoto pocitu; jim přirozeně bude vždy nejmilejším místem rodinný pokoj; ale my lidé bez rodin, bez domovů – jaképak pro nás může míti kouzlo a teplo takový „garsonský“ pokoj, ať už s vlastním či cizím nábytkem?

Pro nás vždy stokrát útulněji a tepleji je ve spacím vagoně – a nejsme-li tak bohati, abychom si mohli připlatit na spací vůz, tedy i prosté kupé; dáme si pod hlavu malou cestovní podušku, přikryjeme se plédem a – radujeme se, že nebydlíme nikde, že domovem naším je celý svět...

Možno „nebydliti nikde“? ptáte se s úžasem. Ovšem. Diogenés nebyl ještě největším filozofem; měl svůj sud. Zeptáte-li se mne na příklad někdo „a kde bydlíte,“ – odpovídám dle nálady „všude“ – nebo „nikde“; nebo zazpívám: „Tráva zelná moje peřina“ – nebo konečně, což je asi nesprávnější, odpovídám: „ve vlaku a v hotelích“. Přespala jsem také už na železniční stanici ve Skoplji, bydlívám u dobrých lidí – a kdo je, ptám se vás, volnější než já? Komu je otevřen celý svět jako mně?

Zachce-li se mi třeba do Japonska – myslíte, že budu uznávat nějaké překážky? Cesta do Japonska ovšem stojí více, než česká literatura může svým pracovníkům vynést, ale o takovou malichernou překážku se má touha nerozbije. Pojedu s nějakou bohatou paní jako její společnice, nebo vsednu na obchodní loď, kde si již nějaké zaměstnání najdu – a až budu v Japonsku, budu zase jako doma.

Ale prozatím ještě s cestou do Japonska počkám – a vyjedu si raději ještě jednou – na slovanský jih, na Balkán... Tentokrát zkusím to z Vídně po Dunaji...